

พระพุทธศาสนาในทิเบต

พระเทพวัชรบัณฑิต,ศ.ดร.

อธิการบดี มจร

บทนำ

ภูมิศาสตร์และการเมือง

ภูมิศาสตร์^๑

ทิเบตเป็นเหมือนดินแดนในฝัน มีความมหัศจรรย์หลายอย่าง เป็นอู่อารยธรรมและดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา ชาวทิเบตซึมซับเอาศาสนาเข้าเป็นวิถีชีวิต แม้จะมีอุปสรรคด้านสภาพภูมิอากาศ และสภาพแวดล้อมอื่น ๆ แต่ดูเหมือนชาวทิเบตจะไม่ใส่ใจมากนัก นี่คือความเป็นทิเบต มีคำกล่าวขานว่า “นี่แหละคือสรวงสวรรค์โลก นี่แหละคือศูนย์ของจักรวาล”

ตำนานโบราณบอกว่า ดินแดนทิเบต(เรียกในภาษาโบราณว่า ทูโบ) อยู่ใต้พื้นทะเลมาก่อน ต่อมาผุดขึ้นเหนือน้ำทะเล ปกคลุมด้วยป่าไม้และสัตว์ป่า กลายสภาพเป็นทิเบตในปัจจุบัน ใน พ.ศ.๒๕๐๗ และ ๒๕๐๘ มีการสำรวจทางธรณีวิทยาบนเทือกเขาฮิมาลัยมา และตุลึง บริเวณเทือกเขาหิมาลัย พบซากสัตว์จำพวกปลาทะเล ความยาวของลำตัว ๓๓ ฟุต ซึ่งอาศัยอยู่ในทะเลลึกประมาณ ๑๘๐ ล้านปีมาแล้ว นักธรณีวิทยาตั้งชื่อว่า อิกธีโอเสาร์ส บางตำนานบอกว่า “เทือกเขาหิมาลัยและที่ราบสูงทิเบตเกิดขึ้นประมาณ ๔ ล้านปีมาแล้ว” ความจริงน่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะ“ที่สูงที่สุดเหนือระดับน้ำทะเลในปัจจุบัน ครั้งอดีตคือที่ที่ต่ำที่สุดจากระดับน้ำทะเล” ปรากฏการณ์นี้เป็นเพียงการพลิกกลับไปมาทางกายภาพของโลกเท่านั้น เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์

ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ มีการสำรวจพบซากไดโนเสาร์ใกล้เชิงเขาทามาละ เขตเมืองแชมโค สันนิษฐานว่ามีชีวิตอยู่ประมาณ ๓๐-๓๐ ล้านปีมาแล้ว ที่ราบสูงทิเบตจัดว่าสูงที่สุดในโลก ตั้งอยู่ระหว่าง ๑๘ องศาถึง ๔๕ องศาองจิจูดตะวันออก และอยู่ระหว่างละติจูดที่

๒๘ องศา กับ ๓๗ องศาเหนือ ทิเบตมีเนื้อที่ประมาณ ๔๖๐,๐๐๐ ตารางไมล์ ความสูงเหนือระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ย ๑๖,๕๐๐ ฟุต มีเทือกเขาหิมาลัยผ่านพรมแดนของอินเดีย เนปาล สิกขิม และภูฏาน ยอดเขาที่มีชื่อเสียงคือ *โชโมลังมะ* หรือ *เอเวอเรสต์* สูง ๒๘,๐๒๘ ฟุตจากระดับน้ำทะเล

ทิเบตเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำสายสำคัญ เช่น *แม่น้ำพรหมบุตร* (ทิเบตเรียกว่า *ยาร์ลุง ชังโป*) *แม่น้ำแยงซี* (ทิเบตเรียกว่า *จิงเจียง*) *แม่น้ำโขง* (ทิเบตเรียกว่า *ลันคันเจียง*) *แม่น้ำสาละวิน* (ทิเบตเรียกว่า *นุเจียง*) และมีทะเลสาบ ๔ แห่ง คือ (๑) นัมโชะ (๒) ยัมคร็อกโชะ (๓) ซิลลิงโชะ (๔) มาปั้ง อาณาเขตของทิเบตติดกับประเทศต่าง ๆ ดังนี้

ทิศตะวันออก ทิศเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดประเทศจีน

ทิศตะวันตก ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ติดประเทศอินเดียและเนปาล โดยมีเทือกเขาหิมาลัยกั้น ส่วนทิศใต้ ติดประเทศสิกขิม ภูฏาน อินเดีย และพม่า

ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ดังกล่าว เป็นผลทำให้ทิเบตเป็นแหล่งนำเข้าวัฒนธรรมจากหลายประเทศ แต่วัฒนธรรมที่เด่นมี ๒ สาย คือ จีนกับอินเดีย ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับผลกระทบและแรงกดดันจากเพื่อนบ้านในหลายด้าน ภาษาทิเบตส่วนหนึ่งได้รับรูปแบบมาจากภาษาสันสกฤต ส่วนหนึ่งได้รับรูปแบบมาจากภาษาจีน

การเมือง

ประมาณ พ.ศ. ๔๑๖ กษัตริย์นยาซรี เซ็นโป (Nyathri Tsenpo) ก่อตั้ง *ราชวงศ์โจกยัล* ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์องค์แรกของทิเบต แต่ประวัติศาสตร์ด้านการปกครองของทิเบต ปรากฏชัดเจนประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๐ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๐๐๐-๒๕๐๒ การปกครองในทิเบตแบ่งเป็นแคว้น คือ แคว้นอู มีเมืองลาซาเป็นศูนย์กลาง แคว้นชังมีเมืองซีกัตเซเป็นศูนย์กลาง ทั้ง ๒ แคว้นอยู่ในตอนกลาง แคว้นกัมอยู่ด้านตะวันออก แคว้นงาหรืออยู่ด้านตะวันตก**

กษัตริย์ที่ปกครองทิเบตในกาลต่อมา ดังนี้

(๑) ลาโธ โธรี นยนต์เซิน

(พ.ศ. ๕๐๐-๑๑๐๐)

- (๒) ซองต์เซิน กัมโป (พ.ศ. ๑๑๖๐-๑๒๔๑)
 (๓) ตรีชอง เคทเซิน (พ.ศ. ๑๓๓๓-๑๔๐๑)
 (๔) ตรี รัตปาเชน (พ.ศ. ๑๔๐๕-๑๔๔๔)
 (๕) ลัง คาร์มา (พ.ศ. ๑๔๔๔-๑๔๔๕)
 (๖) โดรกอน โจกยัล ภักปะ (พ.ศ. ๑๓๗๘-๑๔๔๓)
 (๗) ปักตรู จังชูป คยัลเยน (พ.ศ. ๑๔๔๕-๑๕๐๗)
 (๘) คอนโยค โดร์เจ^๒ (พ.ศ. ๑๕๗๘-)
 (๙) เยเต็น โดร์เจ (พ.ศ. ๒๑๐๕-)

(๑๐) กุศรี ข่าน แห่งมองโกล เข้ายึดครองทิเบต ใน พ.ศ. ๒๐๘๕ มอบอำนาจการปกครองทิเบตทั้งด้านศาสนจักรและอาณาจักรให้แก่โลรัง คยัตโซ ดาไล ลามะองค์ที่ ๕ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๐-๒๒๒๕ ตั้งแต่นั้นมา และโลรัง คยัตโซแต่งตั้งอาจารย์ของตนให้ดำรงตำแหน่ง “ปันเชน ลามะ” มีอำนาจเฉพาะด้านศาสนา เป็นตำแหน่งรองจากดาไล ลามะ”

(๑๑) เท็นชิน คยัตโซ ดาไล ลามะองค์ที่ ๑๔ ปกครองทิเบตระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๕๐๒ ต่อจากนั้นได้ลี้ภัยไปอยู่ที่ประเทศอินเดีย

ประมาณ พ.ศ. ๑๘๔๐ เป็นจุดเปลี่ยนของประวัติศาสตร์ทิเบต เมื่อกุบไลข่านแห่งมองโกล แผ่อำนาจปกครองจีนและทิเบต มอบอำนาจปกครองทิเบตแก่โดรกอน โจกยัล ภักปะ (Drogon Ghogyal Phagpa) ผู้เป็นอาจารย์ มองโกลปกครองทิเบตเป็นเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี

ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๐๘๕ กุศรี ข่านแห่งมองโกล มอบอำนาจปกครองทิเบตให้แก่โลรัง คยัตโซ ดาไล ลามะองค์ที่ ๕ ภายใต้อำណัติของจีนในสมัยราชวงศ์หยวน เมื่อทิเบตเป็นอิสระจากมองโกลก็เริ่มมีปัญหาเกี่ยวกับจีน โลรัง คยัตโซ จึงนำขุนนาง นายทหาร และผู้แทนชาว ทิเบตกว่า ๓,๐๐๐ คนเดินทางไปเฝ้าจักรพรรดิซุนซีใน พ.ศ. ๒๑๕๕ และใน พ.ศ. ๒๑๕๖ ได้เดินทางไปเฝ้าอีกครั้งหนึ่ง เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างจีนกับทิเบต

ดาไล ลามะดำรงตำแหน่งประมุขสูงสุดทั้งด้านอาณาจักรและศาสนจักร ทำให้บทบาทโดดเด่นเหนือผู้นำทั่วไป สัมพันธภาพระหว่างจีนกับทิเบตจึงมีปัญหาเรื่อยมา ใน

พ.ศ.๒๔๕๓ กองทัพจีนเริ่มรุกรานทิเบต เห็นชิน คยัตโซหนีไปอยู่ที่**ทรูโม** บริเวณพรมแดนประเทศสิกขิม แต่หลังจากปรองดองกับจีน พระองค์จึงเสด็จกลับกรุงลาซา ทรงพยายามปรองดองกับจีน ใน พ.ศ. ๒๕๕๗ เสด็จเยือนปักกิ่งตามคำเชิญของเหมาเซตุงเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับจีน ใน พ.ศ.๒๔๕๕ เสด็จเยือนอินเดียเพื่อร่วมฉลองพุทธชยันตี และเสด็จกลับทิเบตใน พ.ศ.๒๕๐๐ สัมพันธภาพระหว่างทิเบตกับจีนไม่ดีขึ้น ในที่สุดไม่สามารถรักษาสัมพันธภาพไว้ได้ ในวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ เห็นชิน คยัตโซ ดาไล ลามะองค์ที่ ๑๔ ได้ลี้ภัยไปอยู่ที่ธรรมศาลา(ธรรมศาลา) ตอนเหนือของประเทศอินเดีย^๔

ประชากร

ชาวทิเบตเป็นเชื้อชาติมองโกลอยด์ แบ่งเป็นกลุ่มต่าง ๆ เผ่าเมนปะ เผ่าโลปะ เผ่าเคนปะ เผ่าเซอร์ปะ เผ่านาคิหรือนาซิส ความหลากหลายของประชากรไม่ได้เป็นอุปสรรคในการอยู่ร่วมกัน เพราะต่างมีหลักยึดเหนี่ยวร่วมกันคือพระพุทธศาสนาเจ็ดด้วยลัทธิดั้งเดิมบางส่วน

ทิเบตมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น ๒,๖๑๐,๐๐๐ คน (หลักฐานบางแห่งบอกว่ามี ๒,๔๐๐,๐๐๐ คน) เป็นชาวทิเบตประมาณ ๕๒.๒ เปอร์เซ็นต์ ที่เหลือประมาณ ๓.๘ เปอร์เซ็นต์เป็นชนกลุ่มต่าง ๆ ในเมืองลาซาซึ่งเป็นเมืองหลวง มีประชากรอาศัยอยู่ประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน เมืองที่สำคัญรองลงมาคือ ซิคัตเซอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของลาซา และเมืองแซมโดอยู่ทางภาคตะวันออกของลาซา ติดกับจีน

ชาวทิเบตเป็นคนร่างเตี้ย ลำสัน แข็งแรง มีเชื้อสายผสมกับชาติจีน มองโกล พม่า และชนชาติรัฐอัสสัมในอินเดีย ประชากรทิเบตนิยมถือสถานภาพเป็นนักบวช แต่ละครัวเรือนจะต้องมีบุตรชายอุทิศตัวบวชเป็นพระตลอดชีวิตอย่างน้อย ๑ คน แม้ผู้ครองเรือนเป็นคฤหัสถ์ก็ยังคงดำเนินชีวิตคล้ายนักบวช^๕

ความสัมพันธ์กับอินเดีย

ในสมัยพุทธกาล ทิเบตถือเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของชมพูทวีป อยู่ในอาณาบริเวณ แคว้นโกศล ป่ามหาวันที่อยู่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ มีบริเวณด้านเหนือครอบคลุมถึงภูเขาหิมาลัย ด้านใต้จรดทะเล พระพุทธเจ้าทรงแสดงมหาสมัยสูตรและมรुปีณทิกสูตร ณ ป่ามหาวันนี้

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อทำตติยสังคายนาเสร็จแล้ว มีการส่งสมณทูตออกไป ประกาศพระศาสนา ๙ สาย พระมัทธิมเถระและคณะซึ่งเป็นพระธรรมทูตสายหนึ่งเดินทางไปประกาศพระศาสนาบริเวณเทือกเขาหิมาลัย

ในยุคที่นำล้นทามหาวิหารรุ่งเรือง ชาวทิเบตหลายคนมาศึกษาวิชาสาขามหาวิทยาลัยและสาขาอื่น ๆ เช่น ประมาณ พ.ศ. ๑๑๐๐ ธอนมี สัมโกตะ ซึ่งมีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชสำนัก เดินทางมาศึกษาที่นำล้นทา กลับไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในทิเบต และประกาศให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งรัฐ^๖

ประมาณ พ.ศ. ๑๕๒๓-๑๕๔๖ **ที่ปังกง ศรีชญาณ** พระโอรสแห่งกษัตริย์กัลยาณศรี และพระมเหสีศรีประภาวดี จบการศึกษาที่มหาวิทยาลัยโอทันตบุรี ได้มาเป็นอธิการบดีแห่งมหาวิทยาลัยวิกรมศิลานี พ.ศ. ๑๕๗๗-๑๕๘๑ ต่อมาได้รับเชิญไปทิเบตเพื่อปฏิรูปพระพุทธศาสนา และได้ก่อตั้งนิกายลามะ(Lamaism)ขึ้นในทิเบต^๗ พุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถือเป็นยุคที่มีการส่งคนไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่นำล้นทามหาวิหารมาก เนื่องจากกษัตริย์ประสงค์ที่จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในทิเบต มีการแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นภาษาทิเบต สร้างวัด และนิมนต์หรือเชิญนักปราชญ์ในอินเดียไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในทิเบต^๘ นักปราชญ์ชาวทิเบตที่จบการศึกษาจากนำล้นทามหาวิหาร เป็นผู้วางระบบการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม ในขณะเดียวกันก็อาศัยนักปราชญ์ต่างชาติโดยเฉพาะอินเดียและเอเชียกลางนำหลักวิชาการไปสอนตามระบบที่วางเอาไว้ ทำให้วิชาการด้านพระพุทธศาสนารุ่งเรือง ทั้งในรูปแบบพระพุทธศาสนาดั้งเดิมและพระพุทธศาสนาแบบทิเบต ความแปลกแยกทั้งในด้านหลักการและวิธีการจึงปรากฏอยู่ให้เห็นอยู่มาก

เมื่อวิเคราะห์จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมทิเบตจะมีส่วนผสมของวัฒนธรรมของอินเดียมากกว่าของจีน ที่เป็นเช่นนี้เพราะทิเบตรับวัฒนธรรมด้านและศาสนา

และภาษามาจากอินเดียเป็นหลัก โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาหายานและภาษาสันสกฤตที่มีการเรียนการสอนที่นำล้นตามหาวิหาร

ลัทธิดั้งเดิม

ลัทธิบอน (Bon อ่านออกเสียงว่า Paen=เปน)

ลัทธิบอน(Bon)หรือบอนโป(Bonpo)เป็นศาสนาของชนเผ่าซางซุง(Zhang Zhung) ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชาวทิเบต แม้จะมีชนกลุ่มหนึ่งแยกตัวออกมา เรียกชื่อว่า ทิเบต(ทูโป)ในตอนหลัง แต่ยังคงสืบทอดนำลัทธิบอนมาเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันอยู่อย่างเดิม ลัทธินี้มีแนวคิดเหมือนลัทธิชามาน(Shamanism)^๕ นับถือสุริยเทพ จันทรเทพ เทพประจำภูเขาค้างและต้นไม้ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เชื่อว่าผู้เป็นต้นแบบและประกาศลัทธิชามานแบบบอนน่าจะมาจากหลายที่ เช่น แคชเมียร์, พม่า, เทียนชาน, โกอังโก(Koko Nor), และกิลกิต

กษัตริย์ของทิเบตในยุคต้น เช่น ยารี เซ็นโป, ดรุกมู เซ็นโป พยายามกำจัดลัทธิบอน โดยมีจุดประสงค์แฝงคือต้องการปลดปล่อยชาวทิเบตให้เป็นอิสระโดยสิ้นเชิงจากอิทธิพลของพวกเขา แต่ไม่สามารถกำจัดได้ มาถึงยุคกษัตริย์ซองต์เซ็น กัมโป ทรงใช้นโยบายผูกมิตรกับพวกเขาซุง เชิดชูพระพุทธศาสนา สร้างวัฒนธรรมเชิงพุทธขึ้นมาแทนที่วัฒนธรรมบอน จึงสามารถลดอิทธิพลของลัทธิบอนได้

“บอน” เป็นภาษาซางซุงที่ใช้ในวิถีชีวิตเชิงศาสนาในทิเบต นิยมนำคำอื่นมาต่อท้าย มีความหมายต่าง ๆ เช่น “บอนปะ(Bon-Pa)” แปลว่า ความเป็นบอน(Bon-ing) “บอนโป(Bon Po) แปลว่า สิ่งที่เรียกว่าบอน(Bon one) “บอน กอร์(Bon bsKor)” แปลว่า การเคลื่อนที่เป็นวงกลมของบอน(Bon circumambulation) “บอนโคส(Bon CHos)” แปลว่า ศาสนาบอน(Bon Religion) “บอนโคส ลาโคส(Bon Chos lHa CHos)” แปลว่า ลัทธิบอนและพระพุทธศาสนา บางครั้งทิเบตเขียนว่า “บอด(Bod)”

คำว่า *บอน* แปลว่า *มนตร์ท่องบ่น (Murmuring Spells)* หมายถึง ลัทธิ วิญญาณนิยม(Animism) ซึ่งเชื่อกันมาโดยทั่วกันว่า วิญญาณสิงสถิตอยู่ในสรรพสิ่งและมี เจตภูตอยู่ในธรรมชาติและปรากฏการณ์ เชิงอภิปรัชญาถือว่า ภาวะ(Being) มีชีวิตและ วิญญาณ ในเชิงจักรวาลวิทยาถือว่า โลกและเทพฟ้ามีวิญญาณ ลัทธิบอนเกิดขึ้นในรัช สมัยเซนโปที่ ๖ แห่งราชวงศ์ซ่งแบ่งเป็น ๔ ช่วงดังนี้ °°

เคอร์บอน เซนโปที่ ๖ ทรงเชื่อในอำนาจมนตร์ ถือว่าพระองค์มีอำนาจพิเศษในการ พยากรณ์เหตุการณ์ล่วงหน้าได้อย่างถูกต้อง ต่อมาประกาศตนเป็นเทพเจ้า สอนประชาชนให้ รู้จักวิธีสวดมนต์ขอพร กำจัดวิญญาณชั่วร้ายออกไปจากตน ลัทธิพิธีกรรมนี้ทำให้เกิดศาสนา เคอร์บอนขึ้น

ซาร์บอน เมื่อครีกั้น เซนโปที่ ๑๗ ถูกลอบปลงพระชนม์ ผู้สำเร็จราชการแทน พระองค์เรียกประชุมนักบวชบอนปรึกษาเพื่อหาทางปฏิรูปศาสนาบอน นักบวชบอนชื่อ ชัม ตังนโป รวบรวมหลักธรรมของศาสนาต่าง ๆ รวมทั้งพระพุทธศาสนาด้วย ประยุกต์เข้า ด้วยกัน เกิดศาสนาซาร์บอน

ประมาณ พ.ศ. ๒๓๔๓ พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวทิเบต แต่การคัดลอกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อประยุกต์เป็นหลักกรรมของศาสนาบอน ยังคงมีอย่างต่อเนื่อง กษัตริย์ที่ปกครองอยู่ในยุคนั้นไม่พอพระทัยที่มีการคัดลอกหลักกรรม ทางพระพุทธศาสนา ทรงมีรับสั่งให้ศาสนิกของบอนหันไปนับถือพระพุทธศาสนา ทำให้ ศาสนาบอนแตกเป็น ๒ นิกาย คือ กลุ่มที่หันไปนับถือพระพุทธศาสนาเรียกว่า *บอนขาว* กลุ่มที่ยังคงนับถือลัทธิบอนดั้งเดิม เรียกว่า *บอนดำ*

กยุระบอน ศาสนิกบางกลุ่มคัดลอกหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา ประยุกต์เป็น หลักกรรมของบอน ซึ่งคงเป็นพวกบอนดำนี้แหละ สร้างศาสนาบอนขึ้นใหม่ เรียกว่า กยุระ บอน

ตระบอน ศาสนิกบางกลุ่มพยายามประนีประนอมหลักกรรมสำคัญของบอนขาวและ บอนดำเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดตระบอน

ลัทธิบอนรุ่งเรืองมากในยุคโบราณ เพราะสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่รุนแรงและโหดร้าย เอื้ออำนวยให้คนต้องสยบต่อธรรมชาติ เกิดจินตนาการต่าง ๆ เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ

สภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศในทิเบต รุนแรงและโหดร้าย เวลาแดดออกก็จะมีความร้อนแรง ฤดูหนาวก็จะหนาวเหน็บจนคร่าชีวิตผู้คน เสียงลมที่พัดกระโชกผ่านยอดเขา ล้วนสร้างจินตนาการที่น่ากลัว ความรุนแรงของธรรมชาติ ทำให้เกิดจินตนาการเป็นภูตผีปีศาจดุร้าย^{๑๑}

พระพุทธศาสนาและลัทธิบอนต่อสู้กันอยู่หลายศตวรรษ ในที่สุด พระพุทธศาสนามีบทบาทเหนือกว่าและดำรงสถานะเป็นวัฒนธรรมทิเบตมาถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ลัทธิบอนไม่ได้สูญหายไป เพียงแต่มีความเปลี่ยนแปลงเกือบทุกด้าน เช่นมีการเขียนคัมภีร์โดยอาศัยพระพุทธศาสนาเป็นแบบ และมีเนื้อหาสะท้อนอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิดหน่อย นักปราชญ์ทิเบตบางคนแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นคัมภีร์บอน โดยใช้คำที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์บอน^{๑๒}

ประเด็นหนึ่งที่ควรสังเกตคือ การปะทะสังสรรค์กันด้านศรัทธาระหว่างพระพุทธศาสนากับลัทธิบอนทำให้พระพุทธศาสนาแบบทิเบตมีลักษณะพิเศษ แม้จะเป็นพัฒนาการขั้นที่ ๒ ของพระพุทธศาสนาหายาน แต่ไม่เหมือนมหายานเสียทีเดียว พระพุทธศาสนาในอินเดียในยุคหลังพุทธปรินิพพาน มีลักษณะเหมือนการคิดฝันวาดภาพอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วโยนขึ้นไปในอากาศ ให้ศาสนิกกราบไหว้บูชาตามธรรมที่ลอยอยู่ในอากาศ แม้แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทในศรีลังกา พม่าหรือประเทศไทยก็มีลักษณะเชิงรูปแบบมากเกินไป ผิดจากพระพุทธศาสนาแบบทิเบตที่มีลักษณะหลากหลาย มีรูปแบบองค์กร ศาสนพิธี ศรัทธาในวิถีชีวิต และแนวคิดเชิงปรัชญา

การเกิดใหม่

แนวคิดเรื่อง “บาร์โด”

“บาร์โธ” หมายถึง การเปลี่ยนผ่าน หรือช่องว่างระหว่างสถานที่สิ้นสุดลงกับอีก สถานการณ์หนึ่งที่กำลังจะเกิดขึ้น “บาร์โธ” ประกอบด้วย ๒ คำ คือ (๑) บาร์ แปลว่า ในระหว่าง (๒) โธ แปลว่า ถูกกระทบหรือถูกโยน^๓

“บาร์โธ” คือภาพของชีวิตตั้งแต่เกิดไปจนถึงตายแล้วถือกำเนิดในภพใหม่ ความหมายที่นิยมใช้โดยทั่วไป หมายถึงสภาพของอันตรายภพ เป็นโลกที่อยู่ระหว่างความตายกับการเกิดใหม่ จุดพักระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า เป็นโลกของจิตหรือวิญญาณโดยเฉพาะ ดูเหมือนทิเบตกำลังบอกว่า นอกจากจะพยายามติดต่อกับมารดาบิดาในอนาคตแล้ว วิญญาณในบาร์โธพยายามเชื่อมตัวเองเข้ากับแสงชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งเป็นแสงประจำตระกูลพระชนานีพุทธะ กล่าวคือ

แสงสีน้ำเงิน ประจำตระกูลโทสะของพระชนานีพุทธะอักโฆภยะ

แสงสีขาว ประจำตระกูลโมหะของพระชนานีพุทธะไวโรจนะ

แสงสีแดง ประจำตระกูลราคะของพระชนานีพุทธะอมิตาภะ

แสงสีเหลือง ประจำตระกูลจินตมณีของพระชนานีพุทธะรัตนสัมภวะ

แสงสีเขียว ประจำตระกูลสมยะของพระชนานีพุทธะอโมฆสิททิ

เมื่อวิญญาณเชื่อมตัวเองเข้าได้กับแสงชนิดใด ย่อมหมายถึงว่าจะต้องไปเกิดในภพที่อยู่ ในอณัตติของพระชนานีพุทธะพระองค์นั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุญกรรมที่ได้สั่งสมไว้ในขณะก่อนตาย บาร์โธ(สังสารวัฏแบบทิเบต)จึงเกี่ยวข้องกับวิญญาณ แสงสี และพระชนานีพุทธะ

ในอันตรายภพ(บาร์โธ)นี้ จิตหรือวิญญาณมีบทบาทโดดเด่น เคลื่อนที่ไปได้โดยไม่มีขอบเขต แต่ทิศทางการเคลื่อนที่ของจิตวิญญาณก็จะถูกกำหนดโดยกรรมเก่า ภายที่ปรากฏในอันตรายภพ(บาร์โธ)เป็นกายทิพย์ มีอายตนะครบ แต่เบาโปร่งใสและเคลื่อนที่ได้ ชาวทิเบตเชื่อว่า เมื่อวิญญาณเคลื่อนออกจากร่าง การเคลื่อนย้ายของวิญญาณ แบ่งเป็น ๔ ระยะ

ระยะที่ ๑ ใช้เวลา ๓ วัน

ระยะที่ ๒ ใช้เวลา ๕ วัน

ระยะที่ ๓ ใช้เวลา ๘ วัน

ระยะที่ ๔ ใช้เวลา ๓๔ วัน^๔

วิเคราะห์จากข้อมูลในตำราทิเบต ดูเหมือนว่า ประมาณวันที่ ๑ ถึงวันที่ ๑๕ หลังจากตาย เป็นช่วงที่วิญญาณของมนุษย์จะถูกลงโทษจากบาปอกุศลกรรมที่ได้กระทำไว้ วิญญาณต้องชดใช้บาปอกุศลกรรมที่ทำไว้ให้หมดก่อนที่จะไปเกิดในภพใหม่ ไม่มีสิทธิแสวงหาภพที่จะไปเกิดใหม่ แต่ต้องก้มหน้ารับกรรมชดใช้ความผิด “วิญญาณที่จะไปเกิดในภพใหม่ ต้องเป็นวิญญาณที่บริสุทธิ์” นี่เป็นมุมมองหนึ่ง อีกมุมมองหนึ่งคือ วิญญาณที่จะไปเกิดสุคติภพหรือทุคติภพต้องมีความชัดเจนว่าเหมาะที่จะไปเกิดในภพนั้นจริง ๆ ช่วงเวลาที่อยู่ในบาร์โด อาจเป็นช่วงเวลาที่บังคับตามกฎธรรมชาติซึ่งต้องมีกระบวนการตัดสินสิ่งที่วิญญาณนำมา

ระยะที่ ๔ เป็นระยะที่สำคัญ ตกอยู่ในช่วงประมาณ ๑๕-๑๘ วันหลังจากที่วิญญาณเคลื่อนออกจากร่างกาย เพราะวิญญาณได้ชดใช้บาปอกุศลกรรมหมดสิ้นแล้ว มีสิทธิที่จะแสวงหาภพใหม่ ระยะเวลาที่ใช้ในการแสวงหาภพใหม่อาจไม่ถึง ๓๔ วัน แต่จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับกำลังบุญกุศลกรรมที่ได้ทำไว้ในชาติก่อน

โดยสรุปก็คือว่า ระยะเวลาที่อยู่ในอันตราย(บาร์โด) ใช้เวลาโดยเฉลี่ย ๔๕ วัน แต่ก็ขึ้นอยู่กับกำลังกรรม จิตวิญญาณบางดวงอาจติดอยู่ในอันตรายกลายเป็นผีไม่ได้ผูกไม่ได้เกิด

เราต้องคอยในอันตราย(บาร์โด)จนกว่ากรรมของเราจะสามารถติดต่อ

เชื่อมโยงกับบิดามารดาในอนาคตได้ อันตราย(บาร์โด)จึงมีลักษณะ

เหมือนกับห้องพักของผู้จะเดินทางต่อ โดยสามารถพักอยู่ได้นานถึง ๔๕ วัน

ก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังชาติหน้า แต่มีกรณีพิเศษที่ไม่ต้องรออยู่ในอันตราย

คือจิตวิญญาณที่มีแรงกรรมมากที่จะผลักดันให้เขาไปเกิดในชาติหน้า แรง

กรรมในที่นี้มีทั้งที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม ในกรณีที่เป็นกุศลกรรม จิต

วิญญาณจะถูกแรงกุศลกรรมหนุนส่งให้ไปเกิดในสุคติภพทันที ในกรณีที่เป็น

อกุศลกรรม จิตวิญญาณก็จะถูกแรงอกุศลกรรมหนุนส่งให้ไปเกิดในทุคติภพ

ทันทีเช่นกัน^{๑๕}

แนวคิดเรื่อง “บาร์โด” ตรงกับแนวคิดเรื่อง “อันตราย” ของสำนักไวภิกษะ(สรวาสติวาทิน) ถามว่า “อะไรคืออันตราย ?” ไวภิกษะมีทรรศนะว่า ในกามภพและรูปภพมีอันตราย กล่าวคือ เมื่อบุคคลตาย(จุด) ก่อนที่จะไปเกิด(ปฏิสนธิ)ในภพต่อไป จะมีที่พักพิง

อยู่ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า จิตหรือวิญญาณ(จิตฺติหรือจิตฺติวิญญาณ) อาจพักอยู่ประมาณ ๗ วันหรือมากกว่านั้น ขึ้นอยู่กับกำลังกรรม

คำว่า “*ขึ้นอยู่กับกำลังกรรม*” ในที่นี้ หมายถึงทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ถ้ากรรมดีมาก และมีความเข้มข้นย่อมมีพลังเหนียวนำไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์โดยเร็ว ถ้ากรรมชั่วมาก และมีความเข้มข้น ย่อมมีพลังเหนียวนำไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาตโดยเร็ว ข้อนี้ย่อม สมเหตุสมผล ความชัดเจนไม่ว่าจะในเชิงบวกหรือเชิงลบย่อมให้ผลชัดเจน ความก้ำกึ่งย่อม ต้องผ่านกระบวนการตัดสินซึ่งน้ำหนัก จิตหรือวิญญาณที่สั่งสมกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมไว้ในสัดส่วนเท่ากัน อาจจะต้องผ่านกระบวนการตัดสินก่อนก่อนก็ได้ ทำให้ต้องอาศัยอยู่ในอันตรายพลักระยะหนึ่ง

แนวคิดเรื่อง “*บาร์โค*” ของทิเบตอาจถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยกรอบแนวคิดที่ว่า “กุศลกรรมและอกุศลกรรมมีสัดส่วนเท่ากัน จะต้องผ่านกระบวนการพิจารณาโดยธรรมชาติหรือองค์อำนาจอย่างใดอย่างหนึ่ง” ข้อความหลายตอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อวิเคราะห์สรุปออกมาแล้วมีนัยบ่งว่า จะมีกระบวนการเตือนความทรงจำอยู่ในระหว่างรอยต่อระหว่างภพนี้กับภพหน้า แต่ประเด็นที่น่าสังเกตในคัมภีร์ของเถรวาทก็คือว่า ความดีกับความชั่วอาจเท่ากันหรือไม่เท่ากัน กระบวนการตัดสินก็ยังคงมีความจำเป็น เพื่อสร้างความยุติธรรม เช่น ข้อความว่า “เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุกคติเป็นอันหวังได้ เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สุคติเป็นอันหวังได้” สมมติว่า นาย ก.ทำความดีไว้มาก แต่ก่อนร่างกายจะแตกดับในภพนี้ วาระจิตสุดท้ายของเขาเศร้าหมองเพราะปัจจัยบางอย่าง ในกรณีเช่นนี้จะต้องมีกระบวนการเตือนความทรงจำให้ระลึกถึงความดีที่ทำไว้ เพื่อจิตจะได้บริสุทธิ์อันจะมีผลให้รับสุคติ

แนวคิดเกี่ยวกับการสืบทอดชีวิตจากภพอดีตสู่ปัจจุบันภพ และจากปัจจุบันภพสู่ออนาคตภพ เท่าที่สรุปได้จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เรื่องอันตรายหรือบาร์โคก็ดี เรื่องกระบวนการเตือนความทรงจำของวิญญาณที่จะไปเกิดใหม่ก็ดี ดูจะเป็นไปได้ยาก เพราะกระบวนการเกิดใหม่ก็คือกระบวนการทำงานของจิตที่มีลักษณะก้าวกระโดด ในวิถีชีวิตประจำวัน วิถีจิตปกติมี ๑๗ ขณะ ในวิถีชีวิตที่เป็นรอยต่อระหว่างภพ วิถีจิตวิ่งเพียง ๑๓ ขณะ แปลงสภาพเป็นจิตฺติเพื่อไปปฏิสนธิ ตามว่า “ช่วงไหนคืออันตราย อยู่ในระหว่างจิต

กับปฏิสนธิหรือไม่ ระหว่างนี้มีระยะเวลานานพอที่จะมีกระบวนการฟอกจิตหรือกระบวนการเตือนความทรงจำหรือไม่ ?” ปัญหานี้ก็ปรายกันมาก พระพุทธศาสนาแบบทิเบตมีบทสรุปชัดเจนแล้วว่า แนวคิดนี้มีความเป็นไปได้

ความจริง “บาร์โด” ก็คือสังสารวัฏนั่นเอง เพราะแท้ที่จริงแล้วไม่ได้มีนับถึงเฉพาะช่วงระยะเวลาระหว่างตายกับเกิดเท่านั้น แต่หมายถึงกระบวนการของชีวิตทั้งหมด อัตรภาพของมนุษย์แบ่งเป็น ๔ ระยะ คือ

(๑) ระยะดำรงชีวิต เรียกว่า บาร์โดธรรมชาติ คือ บาร์โดแห่งชีวิตนี้

(๒) ระยะใกล้ตายและระยะตาย เรียกว่า บาร์โดอันทุกข์ทรมาน คือบาร์โดแห่งการตาย

(๓) ระยะหลังความตาย เรียกว่า บาร์โดอันแจ่มกระจ่าง คือบาร์โดแห่งธรรมตา

(๔) ระยะการเกิดใหม่ เรียกว่า บาร์โดแห่งกรรม คือบาร์โดแห่งการถือกำเนิด

เพราะฉะนั้น “บาร์โด” ก็คือชดกันของชีวิตมนุษย์ซึ่งอาจแบ่งได้หลายนัย แม้ในขณะดำรงชีวิตอยู่ในหนึ่งวัน อาจมีบาร์โด ๓ ระยะหรือ ๔ ระยะ เช่น ระยะระหว่างตื่นกับหลับ ระหว่างหลับสนิทกับระหว่างฝัน และระหว่างหลับกับตื่น** คำสอนเรื่องบาร์โดในวัฒนธรรมทิเบตมีวัตถุประสงค์ให้ระลึกถึงสถานะแห่งชีวิตทุกขณะจิต แต่ได้รับการวิจารณ์ว่ากำลังทำลายกระบวนการทำงานของจิตในวิถีปกติ ๑๓ ขณะตามคัมภีร์สายอภิธรรมของเถรวาทที่เห็นว่า “ตายแล้วเกิดทันทีโดยไม่มีการพัก อาจเกิดในครรภ์ ไข่ ถ้ำไคล หรือเกิดผุดขึ้นขึ้นอยู่กับกรรมที่สั่งสม การตายคือการที่อุปกรรมหรือช่องทางการทำงานของจิตเสื่อมสภาพ ทำให้กระบวนการทำงานของจิตสะดุดชั่วคราว แต่ก็กลับเข้าสู่สภาวะปกติอย่างรวดเร็ว ช่วงขณะจิตตาย(จติ)และเกิด(ปฏิสนธิ) เหมือนกับช่วงขณะจิตปกติทั่วไป” บาร์โดถ้าจะมีก็คือช่วงระหว่างขณะจิตแต่ละขณะนั่นเอง อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่อง“บาร์โด”ในวัฒนธรรมทิเบต มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตไทยในเรื่องการทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย เช่น ประเพณีการทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน หรือ ๑๐๐ วันเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย การทำบุญอย่างนี้อาจเป็นเพราะเชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายยังไม่ไปเกิดในภพใหม่

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในทิเบต

พระพุทธศาสนาแผ่จากอินเดียเข้าสู่จีน จากจีนเข้าสู่เกาหลี ต่อจากนั้นแผ่เข้าสู่ญี่ปุ่น นั้นเป็นเส้นทางการประกาศพระพุทธศาสนาในซีกเอเชียตะวันออก ในสมัยพุทธกาล กระแสพระพุทธศาสนาระหว่างอินเดียกับทิเบตเคลื่อนไปมาระหว่างกันตลอดเวลา เข้าใจว่าช่วงระหว่าง พ.ศ.๔๐๐-๘๐๐ กระแสนี้อาจขาดตอนไป ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ จึงมีกระแสพระพุทธศาสนาแผ่จากอินเดียเข้าสู่ทิเบตโดยตรงอีกครั้งหนึ่ง ความจริง ทิเบตไม่ได้อยู่ไกลจากอินเดีย การติดต่อสื่อสารไม่น่าจะขาดตอน ถ้ามองว่า “เพราะเหตุไร ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาระหว่างอินเดียกับทิเบตจึงขาดตอนไปในช่วง พ.ศ. ๔๐๐-๘๐๐ ?”

เหตุการณ์จริงเกี่ยวกับการสืบทอดพระพุทธศาสนาระหว่างอินเดียกับทิเบตคงไม่ได้ขาดตอน ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าไม่มีการบันทึกเอกสารหลักฐานอย่างเป็นระบบ นี่เป็นข้อสันนิษฐานที่ ๑ ข้อสันนิษฐานที่ ๒ คือ ในช่วงดังกล่าว ในด้านภูมิศาสตร์การเมือง อินเดียกับทิเบตไม่ได้แบ่งแยกกัน ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดียกับในทิเบตเป็นอันเดียวกัน ไม่มีการบันทึกแยกกัน ข้อสันนิษฐานอย่างนี้อาจไม่เป็นที่ยอมรับทั่วไป อย่างไรก็ตาม การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในทิเบตในยุคต่อมา แบ่งเป็น ๔ ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ ๑

พ.ศ. ๕๗๖ กษัตริย์ลาโซ โธรี นยนต์เซิน นับเป็นกษัตริย์ทิเบตองค์แรกที่นับถือพระพุทธศาสนา ได้รับเครื่องบรรณาการจากตัวแทนชาวอินเดีย โดยนำคัมภีร์พระพุทธศาสนาและพระพุทธรูปเข้ามาในทิเบต^๖

พ.ศ.๑๑๔๓ ทอนมี สัมภโตะสำเร็จการศึกษาจากนาลันทามหาวิหาร เดินทางกลับทิเบต เริ่มงานประดิษฐ์อักษรและเขียนไวยากรณ์สอนชาวทิเบต และดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาทำให้ประชาชนเลื่อมใส นับได้ว่าพระพุทธศาสนามีบทบาทในการทำให้คนทิเบตมีวัฒนธรรมด้านภาษาเป็นของตนเอง

พ.ศ. ๑๑๗๓ กษัตริย์ซองต์เซิน กัมโป สนับสนุนให้มีการศึกษาพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ที่นำเข้ามาตั้งแต่สมัยกษัตริย์ลาโซ โธรี กษัตริย์ซองต์เซิน กัมโปดำเนินการปฏิรูปศรัทธาทิเบต ประกาศให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ โดยการสนับสนุนของพระ

มเหสี ๒ พระองค์ พระนางเหวิน เนิงพระธิดาของกษัตริย์ถังไท่จงแห่งจิน พระนางภฤกษีเทวี พระธิดาของกษัตริย์อัมสุวาม่าแห่งเนปาล ทั้ง ๒ พระองค์นับถือพระพุทธศาสนาหายาน โดยเจ้าหญิงเหวิน เนิงนำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ชื่อ โจโว ไปประดิษฐานที่วัดซุลตักัง ณ กรุง ลานซา^{๑๓}

ช่วงที่ ๒

พ.ศ. ๑๓๐๒ ในรัชสมัยของกษัตริย์ชริของ เดทเซ็น แห่งราชวงศ์โจกยัล อารานา และเชิญนักบวชจากอินเดียมาประกาศพระพุทธศาสนาในทิเบต **ปัทมสมภพ** พระโอรสของ กษัตริย์อินทรภูติแห่งอุททิยานะ (โอริสสา) และ **สถานตรักษิตะ** เดินทางเข้าทิเบต ต่อมา ประมาณ พ.ศ. ๑๓๓๓ ตั้งนิกาย **เนียงมา (Nyangma)** หรือนิกาย **หมวกแดง** มีการสร้าง วัดขึ้นเป็นแห่งแรกในทิเบต ชื่อ **วัดซัมเย** นอกจากนี้กษัตริย์ ๒ ท่านดังกล่าวแล้ว ชริของ เดทเซ็นได้เชิญท่านวิมลมิตร, ศานติครรรัก, วิสุทธสิงหะ, ธรรมกীরติ, ชินมิตร, ทานศีละ, กมลศีละ และฮวาซัง มหายานะ ทำให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองในภาคกลางเป็นเวลาประมาณ ๒๐๐ ปี นับแต่รัชสมัยของกษัตริย์ชองต์เซ็น กัมโปมา

ประมาณ พ.ศ. ๑๓๕๕ ชาวทิเบตที่นับถือบอน กลับมามีบทบาทสำคัญในสังคม ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๑ พระพุทธศาสนาถูกข่ายิ พระภิกษุ และผู้ศรัทธาต้องหลบออกไป อยู่ในชนบท^{๑๔}

ช่วงที่ ๓

พ.ศ. ๑๕๒๔ ท่านอติษะตั้งนิกายกะแทม (Kadam)

พ.ศ. ๑๕๔๔ กษัตริย์ลังดาร์มาขึ้นครองอำนาจ เบียดเบียนพระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๑๕๕๕ มาร์ปะตั้งนิกายการ์จู (หรือกักยุด -Kagyud)

พ.ศ. ๑๕๗๗ ขอนโกนจก คยัลโป ตั้งนิกายศากยะ^{๑๕}

พระพุทธศาสนาในช่วงที่ ๓ ซึ่งมีระยะเวลาเพียง ๕๓ ปี แม้จะถูกเบียดเบียนจากฝ่าย บ้านเมือง แต่มีนิกายสำคัญเกิดขึ้นในยุคนี้คือ “กะแทม” ของท่านอติษะซึ่งต่อมาเป็นรากฐาน ของนิกายเกลุก ประเด็นที่น่าสังเกตคือ ช่วงระหว่าง พ.ศ.๑๕๗๗-๑๕๑๕ ซึ่งเป็นเวลา ๓๔๑

ปี เป็นรอยต่อระหว่างยุคที่ ๓ กับยุคที่ ๔ ไม่ปรากฏภาพเคลื่อนไหวของพระพุทธศาสนามากนัก วิเคราะห์ได้ว่า นิกายต่าง ๆ เช่น กะเทม การ์จู และสากยะลดบทบาทของตนลงเพื่อให้ปลอดภัยจากอิทธิพลการเมือง ประวัติศาสตร์บอกว่า พระภิกษุบางส่วนได้หลบไปอยู่ในชนบท สร้างรากฐานไว้บริเวณชายแดน รอให้สถานการณ์ทางบ้านเมืองเอื้ออำนวยก่อนที่จะกลับเข้าเมืองหลวง

ศาสนากับการเมืองในทิเบตเกี่ยวข้องกันในรูปแบบเข้มข้นตลอดเวลา บางยุคศาสนามีอิทธิพลกำหนดทิศทางของบ้านเมือง บางยุคการเมืองมีอิทธิพลกำหนดทิศทางของศาสนา อาจเป็นเพราะสาเหตุนี้ก็ได้ที่กษัตริย์มองโกลแต่งตั้งดาไล ลามะให้มีอำนาจปกครองทิเบตทั้งทางด้านศาสนาจักรและอาณาจักรในยุคต่อมา

ช่วงที่ ๔

พ.ศ. ๑๕๑๘ เจ ตซองขปะ ตั้งนิกายเกลุก(Gelug) หรือนิกายหมวกเหลือง

พ.ศ. ๒๑๘๕ กุศรี ข่าน แห่งมองโกล มอบอำนาจการปกครองทิเบตแก่โลรัง คยัตโส ซึ่งเป็นดาไล ลามะองค์ที่ ๕

ในช่วงปลาย พ.ศ. ๒๔๕๓ พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก จำนวนวัดในทิเบตและจำนวนพระสงฆ์และภิกษุณี(Nun) มีมากที่สุด ต่อจากนั้น สถานการณ์เสื่อมลงไปเรื่อยสืบเนื่องมาจากสถานการณ์การเมืองในจีนเปลี่ยนแปลงไป กิจกรรมภายในทิเบตถูกแทรกแซงโดยอำนาจการเมือง พระภิกษุและภิกษุณีต้องลงทะเบียน

พ.ศ. ๒๕๐๒ สถานการณ์เลวร้ายมากขึ้น พระภิกษุและภิกษุณีถูกลดจำนวนลง รายงานของวัดเดรปิง บอกว่า มีพระสงฆ์อยู่ประมาณ ๗,๗๐๐-๑๐,๐๐๐ รูป เมื่อสถานการณ์ไม่ดีขึ้น เท็นซิน คยัตโส ดาไล ลามะองค์ที่ ๑๔ ลี้ภัยไปอยู่ที่ธรรมศาลา(ธรรมศาลา) ประเทศอินเดีย ทำให้พระพุทธศาสนาในทิเบตสูญเสียบทบาทด้านอาณาจักร คงมีเฉพาะบทบาทด้านศาสนจักรอย่างเดียว^{๒๐}

ปัจจุบัน ชาวทิเบตประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ลี้ภัยอยู่ในประเทศต่าง ๆ เช่น อินเดีย เนปาล ภูฏาน โดยมีศูนย์ใหญ่ที่ธรรมศาลา(ธรรมศาลา) รัฐหิมาจัล ประเทศอินเดีย อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาในทิเบตสูญเสียบทบาทในเชิงสถาบัน แต่ในเชิงศาสนบุคคลยังคงทรง

อิทธิพลอยู่มาก ภาพชีวิตของคฤหัสถ์ชาวทิเบตมีสัญลักษณ์ของนักบวชปรากฏให้เห็น แนวคิดที่ว่า ชาวทิเบตจะต้องผูกสัมพันธ์กับศาสนาโดยการออกบวชที่ดี จะต้องสวดมนต์ได้ก็ดี จะต้องมีลูกประจำตัวเพื่อเป็นคู่มือสวดมนต์ที่ดี ย่อมเป็นเครื่องยืนยันถึงความมีอยู่แห่งพระพุทธศาสนาเชิงศาสนบุคคล

สาเหตุที่ทำให้ชาวทิเบตอพยพออกนอกประเทศ อาจมีอยู่ ๒ อย่าง การสูญเสียบทบาทด้านการเมืองความจริงแล้วเป็นเรื่องของชนชั้นสูงคือนักบวช แต่เนื่องจากชาวทิเบตทั้งประเทศมีวิถีชีวิตแบบนักบวช ทำให้เกิดความรู้สึกไม่คุ้นเคยหรือขาดพร่องไปในหมู่คนทั้งประเทศ ความรู้สึกนี้บีบรัดตัวเอง บางพวกจึงหาทางออกโดยการแสวงหาที่อยู่ใหม่ นี่เป็นสาเหตุประการที่ ๑

สาเหตุประการที่ ๒ ทางการเงินเข้ามามีบทบาทด้านการเมืองร่วมกับกลุ่มชนชั้นสูงของทิเบตในการวางนโยบายบริหารประเทศใหม่ ซึ่งแม้บางส่วนอาจจะคงนโยบายเดิมไว้ แต่เข้าใจว่าหลายส่วนของนโยบายได้เปลี่ยนแปลงไป ชาวทิเบตบางพวกไม่อาจปรับตัวได้ จึงอพยพไปแสวงหาที่อยู่ใหม่ภายนอกประเทศ แต่ส่วนมากชาวทิเบตอาศัยอยู่ในอินเดียและบริเวณโดยรอบอินเดีย เช่น ลิกขิม ภูฏาน เนปาล มีไปอาศัยอยู่ในสหรัฐอเมริกาบ้างแต่ไม่มากนัก สาเหตุที่ชาวทิเบตอาศัยอยู่ในดินแดนเหล่านี้ได้โดยไม่แปลกแยก อาจเป็นเพราะสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศมีลักษณะใกล้เคียงกับประเทศทิเบต สาเหตุต่อมาน่าจะเป็นเรื่องของวัฒนธรรมทางศาสนา กล่าวคือ ประชาชนในลิกขิม ภูฏาน เนปาลเป็นต้น ถ้าเป็นชาวพุทธก็นับถือพระพุทธศาสนาแบบตันตระ ซึ่งแนวคิดบางส่วนของพุทธตันตระได้รับอิทธิพลจากลัทธิดั้งเดิมในแต่ละถิ่น เช่น แนวคิดเรื่องอาทิพุทธะที่มีต้นเค้ามาจากนิกายไอศวาริกในเนปาล และสาเหตุประการสุดท้าย คือ ชาวทิเบตปรับตัวได้

ตอนที่ ๑ นิกายลามะ

กำเนิดและพัฒนาการ

ยุคของกษัตริย์ถัง คาร์ม่า(พ.ศ. ๑๔๔๔-๑๔๔๕) ไม่ปรากฏนิกายลามะ ต่อมา ประมาณ พ.ศ. ๑๕๒๔ ช่วงระหว่างยุคของถัง คาร์ม่า กับยุคของกษัตริย์โศรกอณ โจกยัป กักปะ(พ.ศ. ๑๗๗๘-๑๘๒๓) จึงปรากฏนิกายลามะ นิกายลามะดั้งเดิมในทิเบต มี ๒ กลุ่ม^๑

กลุ่มที่ ๑ นิกายเก่าหรือนิกายที่ยังไม่ปฏิรูป ประกอบด้วย ลาซุง, การ์ตกะ, ฉูทัก, มินโดลติง, โตรยาคัก, โอรสเยน เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ นิกายกึ่งปฏิรูป ประกอบด้วย สักยะ, โนร์, โจน, การ์มา, ทูกะไต้, ทูกะกลาง, ทูกะเหนือ, ตาลุง, ทิกุน, การ์จู

ชื่อนิกายที่ปรากฏใน ๒ กลุ่มนี้ดูไม่เป็นที่คุ้นชินกับนักประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ในประเทศอื่น แต่เข้าใจว่าเป็นเพียงชื่อของกลุ่มเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เป็นกิ่งของนิกายหลักซึ่งเกิดขึ้นในยุคแรกนั่นเอง นิกายลามะ(Lamaism) เกิดจากการที่พระพุทธศาสนามหายาน และต้นตระกูลอินเดียผสมผสานกับลัทธิบอนของทิเบต ประมาณ พ.ศ. ๑๕๒๓-๑๕๕๖ ที่ **ปังกร ศรีชญาณ** พระโอรสแห่งกษัตริย์กัถยาณศรีและพระมเหสีศรีประภาวดี อดีตอธิการบดี แห่งมหาวิทยาลัยวชิรรมศิลา ได้รับเชิญไปทิเบตเพื่อปฏิรูปพระพุทธศาสนา และได้ก่อตั้งนิกายลามะ(Lamaism)ขึ้นในทิเบต ซึ่งก็คือการจัดองค์กรการบริหารกิจการพระศาสนานั่นเอง

“ลามะ” เป็นภาษาทิเบต แปลว่า *ครูผู้ชี้ทางจิตวิญญาณ* หรืออาจารย์ผู้เชี่ยวชาญ ในทางปริยัติและปฏิบัติ ลามะอาจเป็นพระภิกษุหรือฆราวาสก็ได้ แต่ถือเป็นสมาชิกชั้นสูงขององค์กรสงฆ์ทิเบต ลามะที่เป็นพระภิกษุทั่วไป เรียกว่า “เกลุง(Gelong)” พระภิกษุที่ได้รับ ตำแหน่งระดับสูงขึ้นมา เรียกว่า “ริมโปเช(Rimpoche)” ส่วนตำแหน่งระดับสูงสุด มี ๓ คือ (๑)คาไล ลามะ (๒)ป็นเซน ลามะ และ(๓)บอกโด ลามะแห่งอูรคา ในมองโกเลีย ลามะที่เป็นพระภิกษุต้องรักษาศีล ๒๕๐ ข้อเหมือนพระภิกษุมหายาน ลามะที่เป็นฆราวาสมี ครอบครัวยุได้^๒

เนียงมา (หรือนิงมะ)

ปัทมสมภพ โอรสของกษัตริย์อินทรภูติแห่งอุททยานะ(โอริสสา)^๓ เป็นผู้ก่อตั้งนิยายเนียงมา ในรัชสมัยของกษัตริย์ศรีของ เคทเซ็น ประมาณ พ.ศ. ๑๔๔๓ แต่ตำนานเกี่ยวกับปัทมสมภพลึกลับเหมือนกับตำนานเกี่ยวกับนาคารชุน มีภาวะมหัศจรรย์กึ่งเทพกึ่งมนุษย์ ตำนานบอกว่า ปัทมสมภพแม้จะเป็นโอรสของอินทรภูติ แต่แท้ที่จริงแล้วเกิดในดอกบัวที่ผุดขึ้นในทะเลสาบธนโกสะ กรุงอุททยานะ โดยจุติจากพระอมิตาภะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า^๔

ในคราวบ้านเมืองข้าวยากหมากแพง กษัตริย์อินทรภูติ(อินทรโพธิ) บำเพ็ญทานในพระสงฆ์ สังกะยเทพเจ้า เพื่อให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ แต่ไม่เป็นผล จึงทรงเสียมศรัทธา ประกาศทำลายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระอวโลกิตศวรรจึงกราบอาราธนาให้พระอมิตาภะลงมาปราบทุกข์เข็ญ พระอมิตาภะทรงรำลึกที่จะจุติที่ใจกลางทะเลสาบ**ธนโกสะ** และคลบนันดาลให้รัศมีสีแดงพุ่งออกจากพระชีวหา(ลีน) ตรงดิ่งไปที่ทะเลสาบ เกิดเป็นเกาะเล็กปกคลุมด้วยหญ้าสีทอง มีน้ำพุผุดขึ้น ๓ สาย ราตรีนั้น กษัตริย์อินทรภูติทรงสุบินว่าทรงคทาสายฟ้าในพระหัตถ์ ... คั้นพบพระกุมารจุติกลางดอกบัว มีรัศมีรอบตัว อินทรภูติตรัสถามว่า *ใครเป็นบิดาของเจ้า* พระกุมารทูลตอบว่า *บิดาของเกล้ากระหม่อมคือปัญญา มารดาคืออนันตดา เชื้อชาติของกระหม่อมคือธรรมะ ...* เมื่อเจริญพระชนมายุ ปัทมสมภพทรงอภิเษกสมรสพระนางพัศัทรธา(ชะโดร โอดจิงมา-Khadro Ochangma) ราชธิดาของพระเจ้าจันทกุมารแห่งเมืองสิงคลา

ปัทมสมภพเสวยโลกียสุขอยู่ ๕ ปี ภายหลังเมื่อพระวัชรสัตว์มาปรากฏเป็นนิมิตให้เห็น เตือนให้สละราชสมบัติแสวงหาโพธิญาณ จึงทรงผนวช โดยให้สัญญากับพระมเหสีว่าจะเสด็จกลับหลังจากตรัสรู้แล้ว

ปัทมสมภพบำเพ็ญตบตรปารมิตา ตรัสรู้ธรรมโดยได้รับอภิเษกจากนางปรัชญาทากินี ชะโดรมา และวัชรวารahi ต่อจากนั้นได้ศึกษาวิชาเกสัช โหราศาสตร์ ตรีทศศาสตร์ และศิลปศาสตร์ บวชเป็นพระภิกษุโดยมีท่านประภาหัตถีเป็นอุปัชฌาย์ ศึกษาโยคศาสตร์จากท่าน

ประภัสสดี ศึกษาวินัยจากท่านอานันทะ ศึกษาตันตระจากท่านประเวฬุระ ศรีสิงหะ
นาคารชุน หุงกระระ วิมลมิตร และพุทธคุหะ

กษัตริย์ศรีของ เดทเซ็น แห่งทิเบต (พ.ศ.๑๓๓๓-๑๔๐๑) นิมนต์ท่านसानตริกัษิตะ
อธิการบดี(Abbot)แห่งนาลันทามหาวิหารมาประกาศพระศาสนาในทิเบต ท่านसानตริกัษิตะ
ตะถายคำแนะนำให้นิมนต์ท่านปัทมสมภพด้วย อาจารย์ทั้ง ๒ เดินทางเข้าทิเบต สั่งสอน
หลักแห่งมหายานและตันตรยาน ต่อมาร่วมกันสร้างวัดสัมเม สร้างมหาสถูป ๑๐๘ และสถูป
เล็กล้อมรอบ ใช้เวลาก่อสร้าง ๕ ปี ชาวทิเบตถือบวชเป็นครั้งแรกในยุคนี้ โดยนักบวช
แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ (๑) พระภิกษุผู้สละบ้านเรือน (๒) นักบวชแห่งตันตริกะ^๕

นิกายลามะปฎิรูป

การ์จู (Kargyu)

ลามะมาร์ปะก่อตั้งนิกายการ์จู(หรือกาจูค-Kagyud)ใน พ.ศ. ๑๖๔๓ ท่านมาร์ปะ
ศึกษาในทิเบต ต่อจากนั้น เดินทางไปอินเดีย ๓ ครั้ง เดินทางไปเนปาล ๔ ครั้ง ศึกษากับ
อาจารย์ ๑๐๘ อาจารย์ที่มีชื่อเสียงของท่านมาร์ปะ เช่น อาจารย์ชาวอินเดียชื่อไมตรีปะและนา
โรปะ โดยเฉพาะท่านนาโรปะ(นาโร)นั้นเป็นนายทวารบาล(คนเฝ้าประตู)ของนาลันทามหา
วิหาร ถือได้ว่าการ์จุมิต้นกำเนิดที่อินเดีย เริ่มจากยุคทีโลปะ สืบต่อมาถึงนาโรปะ ทั้ง ๒ ท่าน
นี้เป็นชาวอินเดีย นิกายการ์จูนี้บางครั้งเรียกว่า นิกายขาว มีนิกายย่อยจำนวนมาก แต่มี ๒
นิกายหลัก คือ ^๖

(๑) ชังปะ การ์จู (Shangpa Kargyu)

โยคีชื่อ “ขยุงโป นัลโจร์(Khyungpo Naljor)” ก่อตั้งนิกายชังปะ การ์จู
ท่านนัลโจร์มีชีวิตอยู่ในระหว่าง พ.ศ.๑๕๒๑-๑๖๒๒ ศึกษาพระสูตรและตันตระในอินเดีย
เนปาลและทิเบต เป็นเวลา ๕๐ ปี สร้างวัดไม่น้อยกว่า ๑๐๐ วัด มีศิษย์มากกว่า ๘๐,๐๐๐ คน

(๒) ดักโป การ์จู (Dagpo Kargyu)

โยคีชื่อ “กัมโปปะ(Gampopa)” เพราะเหตุที่อาศัยอยู่ในหุบเขาชื่อดักโป จึงมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “ดักโป” กัมโปปะมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งนิกายดักโป การ์จูในทิเบต

“การ์จู” แปลว่า ผู้สืบทอดคำสั่งสอนตามลำดับชั้น หมายถึง มีการสืบทอดระบบการปกครองแบบญาติสืบทอดกันมา โดยมีพระพุทธเจ้าวัชรราชเป็นปฐมศาสดา ระเบียบปฏิบัติที่เด่นชัดคือการบำเพ็ญตนเป็นฤาษี ปฏิบัติกรรมฐานในถ้ำหรือในสถานที่วิเวก

ยุคทองของการ์จูในระหว่าง พ.ศ. ๑๕๘๓-๑๖๖๖ ซึ่งเป็นยุคของท่านมิลาเรปะ ศิษย์คนสำคัญของท่านมาร์ปะ ปฏิบัติธรรมอยู่กับท่านมาร์ปะเป็นเวลา ๖ ปี เพื่อกำจัดมนต์ดำที่เคยร่ำเรียนและติดตัวมาเมื่อครั้งอยู่ในวัยหนุ่ม ปัจจุบัน นิกาย “การ์จู” มีบทบาทสำคัญไม่น้อย มีการตั้งนิกายใหม่ขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง นิกายสำคัญในปัจจุบัน เช่น การ์มะ การ์จู ปักตรู การ์จู ฉยัล การ์จู และบาโรม การ์จู

ในกลุ่มหลังนี้ นิกายการ์มะ การ์จูมีบทบาทเด่นเหนือนิกายทั้งหลายทั้งในทิเบต แม้ในปัจจุบันเข้าใจว่ามีบทบาทเด่นอยู่ อุกเจน ตริงเล โดร์เจ เรียกโดยตำแหน่งว่า “การ์มาปะ” ที่ออกจากทิเบตมาอยู่ในอินเดียเมื่อประมาณเดือนมีนาคม ๒๕๔๓ คงสังกัดนิกายนี้ นอกจากนี้การ์จูมีศูนย์การเผยแผ่สำคัญในสิกขิมและอินเดีย สถาบันนาโรปะในสหรัฐเป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่แสดงถึงความนิยมของนิกายนี้ นิกายการ์จูบางครั้งเรียกว่า “นิกายหมวกดำ” เพราะลามะทั้งหลายนิยมสวมหมวกดำในเวลาประกอบพิธีกรรม”

ศากยะ

ขอนโกนจก คยัลโป มีชีวิตอยู่ระหว่าง พ.ศ.๑๕๕๓-๑๖๔๕ ตั้งนิกายศากยะ โดยสืบลำดับมาจากท่านนาการชุนในอินเดียที่ได้รับแรงบันดาลใจจากพระโพธิสัตว์วัณชูศรี คำว่า “ศากยะ” แปลว่า อาณาจักรสีเทา(grey earth-บางทีก็แปลว่า ดินสีเทา หรือบางทีก็ว่าดินสีเหลืองซึ่งอยู่บริเวณวัดที่สร้างในทิเบตเมื่อ พ.ศ.๑๖๑๔) นักปราชญ์ที่เด่นของศากยะปะ เช่น กุกกะ คยัลตเซิน ครั้งหนึ่งเคยได้รับเชิญจากจักรพรรดิจีนเชื้อสายมองโกล ให้ไปเยี่ยมราชสำนัก ต่อมาได้เป็นที่ปรึกษาาราชสำนักจีน ท่านโครกอน โจกยัล ักปะเป็นอีกท่านหนึ่งที่มีบทบาทเด่นมาก เป็นครูของจักรพรรดิจีนเชื้อสายมองโกล พระนามว่า “กุกไลข่าน” ท่านักปะได้รับมอบอำนาจให้ปกครองทิเบต ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๔๐ เป็นต้นมา”

เกลุก

ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๑๕๘๑ พระอดีษะชาวอินเดีย เชี่ยวชาญในโยคะและหลักแห่งตันตระ เดินทางเข้าไปทิเบต ดำเนินการปฏิรูปนิกายลามะดั้งเดิม ตั้งนิกายกะแทมขึ้นมา ศิษย์คนสำคัญในยุคแรกคือ ท่านโทมตันหรือโทมกักยี ซึ่งเรียนพระพุทธานามหายานและตันตระในอินเดียและพะโก(Pegu)^๕

ท่านตซองขปะ(Tsong-K'apa)ได้สืบทอดเจตนารมณ์(ประมาณ พ.ศ.๑๕๕๐) พัฒนานิกายลามะจากนิกายกะแทมเป็นนิกายเกลุก(นิกายหมวกเหลือง)^๖ ในปัจจุบัน เกลุกบูชาพระวัชรพระเป็นอาทิพุทธะ มีพระเมตไตรยะ(อนาคตพุทธะ)เป็นแรงบันดาลใจ เกิดทูลบัญชาของพระมัญชุศรีโพธิสัตว์^๗ ยุคทองของนิกายเกลุก คือ ยุคของเกดุนดุก ผู้เป็นหลายของตซองขปะ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งดาไล ลามะที่ ๑ (Grand Lama)^๘ ของนิกายเกลุก ใน พ.ศ.๑๕๘๒ และสร้างวัดทาชิลังโปใน พ.ศ.๑๕๘๘ วัดอื่น ๆ ที่สร้างในยุคใกล้เคียงกัน คือ สร้างวัดเคปุง(เครปุง)ใน พ.ศ.๑๕๕๗ และสร้างวัดเชระ(ชีระ)ใน พ.ศ. ๑๕๖๐

ใน พ.ศ. ๒๐๘๖-๒๑๓๑ โชนัม คยัตโส ดาไล ลามะองค์ที่ ๓ เริ่มดำเนินนโยบายครอบงำนิกายอื่น ๆ ในทิเบต โดยความช่วยเหลืออำมาตย์มองโกล ชื่อ อัลตัน ข่าน นโยบายที่สำคัญคือการตั้งตำแหน่ง “ดาไล ลามะ” ยกฐานะของพระภิกษุ

ยุคของยอดเต็น คยัตโส ดาไล ลามะที่ ๔ ดำเนินนโยบายขยายอำนาจครอบคลุมนิกายอื่น ๆ โดยความช่วยเหลือของท่านโจงการ์ อำมาตย์ชาวมองโกลซึ่งเป็นผู้แทนของรัฐบาลจีน ผู้ถูกส่งมาเป็นทูตที่กรุงลาซา ใช้อำนาจบังคับพวกการ์จู่และเนียงมาให้เข้าร่วมกับนิกายเกลุก และต้องสวมหมวกเหลือง

ใน พ.ศ. ๒๑๖๐-๒๒๒๕ ยุคของงวงวัง โลซัง คยัตโส ดาไล ลามะที่ ๕ นิกายเกลุกมีอำนาจสูงสุดในทิเบต ใน พ.ศ.๒๑๘๕ กุสรี ข่านแห่งมองโกล มอบอำนาจการปกครองทิเบตทั้งด้านศาสนจักรและอาณาจักรให้แก่โลซัง คยัตโส เกลุกเป็นนิกายประจำชาติทิเบตตั้งแต่นั้นมา อย่างไรก็ตาม ในด้านหลักธรรมและวิธีปฏิบัติ นิกายเกลุกกลับเสื่อมถอย^๙ แต่

ความเสื่อมถอยของเกลูกนำจะมีอยู่เพียงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เพราะในปัจจุบัน เกลือกถือเป็นศรัทธาหลัก โดยเฉพาะบทบาทในต่างประเทศ

สถานะและบทบาทของลามะ

ประสานสัมพันธ์กับเทพและพระพุทธรเจ้า

ชาวทิเบตเวลากล่าวคำขอถึงพระรัตนตรัย จะระลึกถึงลามะเป็นอันดับแรก ก่อนพระรัตนตรัย เพราะถือว่าได้เรียนรู้พระรัตนตรัยจากลามะ จึงถึงลามะว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกก่อน และเนื่องจากลามะถ่ายทอดคำสอนเป็นสายสืบต่อกันมาจากพระพุทธรองค์ การนับถือลามะคือการนับถือพระพุทธรองค์

การที่จะเป็นลามะ ต้องผ่านฝึกอบรมจิตใจเป็นเวลานาน บทบาทโดยตรงและโดดเด่นของลามะคือการทำหน้าที่ถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธรเจ้าแก่ศิษย์ นอกจากนี้ ลามะยังทำหน้าที่พิเศษคือ แสดงตัวเป็นเทพเจ้าในปางต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในนาบุญ(บุญเกษตรมณฑล) เป็นผู้เชื่อมโยงศิษย์ผู้ปฏิบัติเข้ากับเทพเจ้า คอยประสาทพรให้ศิษย์มีความก้าวหน้าด้านจิตใจ^{๑๔} บทบาทของลามะในทิเบตปัจจุบันยังคงมีความขลังต่อความรู้สึกของพุทธศาสนิกไม่เสื่อมคลาย ปัจจัยภายนอกเช่นอิทธิพลทางการเมืองไม่สามารถทำลายความขลังนั้นได้

เป็นสักขีแห่งกรรมเก่าและกรรมใหม่

ความสัมพันธ์ระหว่างลามะกับศิษย์เกิดขึ้นจากปัจจัยอดีต ลามะบางคนมีความรู้ดี แต่ถ่ายทอดวิชาแก่ศิษย์ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะไม่เคยเป็นอาจารย์และเป็นศิษย์กันมาก่อน ทำให้สายสัมพันธ์ไม่ราบรื่น ในขณะที่ลามะบางคนแม้ความรู้ไม่ดี แต่อาศัยสายสัมพันธ์กับศิษย์ที่เคยมีมาแต่อดีต ทำให้การถ่ายทอดวิชาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ความสัมพันธ์กันระหว่างอาจารย์กับศิษย์ในอดีตชาติ เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลยิ่ง หากลามะได้ศิษย์ที่เคยมีความสัมพันธ์กันมาแต่อดีตชาติ ศิษย์ก็จะถึงความรู้แจ้งได้เร็วขึ้น หากไม่มีความสัมพันธ์กันมาก่อน การพัฒนา ก็อาจเป็นไปได้ช้ามาก แม้ว่าคุณภาพและวิธีการสอนของลามะจะเป็นสิ่งสำคัญ แต่ไม่ใช่

สิ่งจำเป็นที่สุดสำหรับความรู้แจ้งของศิษย์ แต่หากมีสายสัมพันธ์อยู่เดิม จะทำให้คำสอนนั้นมีประสิทธิภาพเป็นพิเศษต่อการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์^๕

ชาวทิเบตมีความเชื่อมั่นในกรรมและการเกิดใหม่ กรรมเก่าที่มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างลามาะกับศิษย์เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนความจริงข้อนี้ ซึ่งไม่ใช่เรื่องซับซ้อน เพราะตรงกับหลักแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ว่า^๖

ความรักเมื่อจะเกิด ย่อมเกิดเพราะสาเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะการเคยอยู่ร่วมกันในอดีต และเพราะความเกื้อกูลกันในปัจจุบัน เหมือนดอกบัวย่อมเกิดในน้ำฉะนั้น

สถานะของกรรมยิ่งโดดเด่นมากขึ้น เมื่อกล่าวถึงเรื่องการสืบเชื้อสายของดาไลลามะ จากองค์หนึ่งสู่อีกองค์หนึ่ง เหมือนกับมีดวงวิญญาณสืบทอดพลังกรรมจากร่างหนึ่งไปสู่อีกร่างหนึ่ง ข้อนี้แสดงถึงความมีอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลงของกรรม ในกรณีบทบาทของลามาะก็เช่นเดียวกัน ประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงในการปฏิบัติศาสนกิจของลามาะ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับศิษย์ ย่อมชี้ถึงความมีอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลงของกรรม

เขียนคัมภีร์เพื่อประกาศพระศาสนา

บทบาทสำคัญประการสุดท้ายของลามาะทั้งหลาย คือ การเขียนคัมภีร์อธิบายสารธรรมของนิกายเพื่อเผยแพร่สู่ศาสนิก คัมภีร์พระพุทธศาสนาในทิเบต แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ คัมภีร์ที่เขียนขึ้นในอินเดีย โดยเฉพาะในยุคที่นาลันทาหาวิหารรุ่งเรือง นักปราชญ์จำนวนมากซึ่งอาศัยอยู่ที่นาลันทาในยุคนั้นได้รับนิมนต์หรือเชื้อเชิญให้เข้าไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในทิเบต เมื่อได้รับนิมนต์หรือเชิญ สิ่งหนึ่งจะต้องนำไปด้วยก็คือคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่แพร่หลายอยู่ในนาลันทา

กลุ่มที่ ๒ คัมภีร์ที่เขียนขึ้นในทิเบตซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยหลักธรรมก็มี ว่าด้วยหลักไวยากรณ์ทิเบตก็มี นอกจากการสร้างวัดแล้ว ภารกิจอีกอย่างหนึ่งของลามาะก็คือการเขียนคัมภีร์ เช่น ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๔๓-๒๓๑๗ ลามาะสิตู โจกโย นัควา เขียนคัมภีร์ ๑๕ เล่ม ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๖-๒๔๔๒ ลามาะกองตรุน ขอนเต็น คยัตโซเขียนและเรียบเรียงคัมภีร์

๑๐๐ เล่ม^๓ พระพุทธศาสนาแบบทิเบตมีวรรณกรรมเป็นรากฐาน หลักการสำคัญหลายเรื่อง ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหรืออรรถกถา แต่เป็นหลักการที่เขียนขึ้นมาใหม่ วรรณกรรมยุคที่ ๑ เกิดขึ้นในสมัยนาลันทาหาวิหารรุ่งเรือง ยุคที่ ๒ เกิดขึ้นในสมัยที่ปราชญ์ต่างชาติเข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในทิเบตร่วมกับปราชญ์ชาวทิเบตรุ่นแรกๆ ที่เข้าไปศึกษาที่ นาลันทา ยุคที่ ๓ เกิดจากการสร้างสรรค์ของปราชญ์ทิเบตแท้ เช่น ท่านตซองขปะ มิราเลปะ เป็นต้น

ตอนที่ ๒ ปรัชญา

อภิปรัชญา

จักรวาล

มนุษย์โลกเป็นเพียงหนึ่งในหลายโลกที่เป็นองค์ประกอบจักรวาล และจักรวาลเองก็มีอยู่จำนวนมาก แต่ละจักรวาลไม่สามารถหยั่งถึงได้ รากฐานของจักรวาลประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ คือ อากาศ มีสายโยงใยเหมือนสายฟ้า แข็งและไม่แตกสลาย บางครั้งจึงเรียกว่า “วัชระ” น้ำ ทองคำ ดิน โดยมีภูเขาพระสุเมรุ(สินธุ)เป็นแกนกลาง^๔ แนวคิดนี้ตรงกับเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่เขียนขึ้นในยุคหลัง

ท่านศานตริกษิตะสอนตันตระ นำเสนอแนวคิดที่จะเชื่อมพลังชายและหญิงเข้าด้วยกัน ด้วยระบบ พลังทางเพศที่ได้รับการควบคุม(Disciplined Sexual Energy) กระบวนการแห่งจักรวาลหมุนไปโดยอาศัยการมีเพศสัมพันธ์

ทฤษฎีกาลจักร(Theory of Time and Space) คือระบบควบคุมจักรวาล นั่นคือ จักรวาลหมุนไปต้องมีความสอดคล้องกันระหว่างกระแสแห่งชีวิตในร่างกายและกระแสแห่งกาลในจักรวาล หรือกระแสชีวิตภายในและกระแสชีวิตภายนอก จักรวาล

เชื่อมโยงกับมันตระศักดิ์สิทธิ์ ๖ พยางค์ คือ โอม มณี ปัทเม หุม (โอม มณี เปเม หุม) และพระชยานีพุทธะทั้ง ๕

มนุษย์มีวิญญานบริสุทธิ์ในตัว แต่เข้าถึงไม่ได้ ต้องอาศัยโยคะ การปฏิบัติทางเพศที่ได้รับการควบคุมจะช่วยชำระระบบประสาทให้บริสุทธิ์พอที่จะเข้าถึงวิญญานบริสุทธิ์ในตนได้ ในบางกรณี นักบวชในนิกายเนียงม่าจึงดื่มเหล้า คลุกคลีกับนารี วิธีการของเนียงม่าเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ของสังคมอย่างกว้างขวาง เพราะมีลักษณะสัมพันธ์ต่อการล่วงละเมิดศีลสิกขาบทของนักบวช แต่อาจารย์เนียงม่าแสดงความมั่นใจว่า ศิษย์ผู้บำเพ็ญถึงขั้นโยคตันตระ มีความก้าวหน้าเพียงพอแล้ว พลังสตรีถือเป็นส่วนประกอบสำคัญเพื่อการปฏิบัติโยคะ การปล่อยพลังทางเพศเข้าหากันโดยระบบการควบคุมอย่างเหมาะสม ย่อมมีส่วนกระตุ้นให้การรู้แจ้งธรรมเร็วยิ่งขึ้น ปราชญ์ฝ่ายตันตระบางคนที่นิยมกามสุขัลลิกานุโยคจึงกล่าวว่า “โพธิจิตกับน้ำอสุจิสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก การหลั่งน้ำอสุจิคือการปลุกโพธิจิตจุดที่เป็นบ่อเกิดของน้ำอสุจิก็คือจุดที่เป็นบ่อเกิดของปัญญาตรัสรู้” การหลั่งน้ำอสุจิคือการกระตุ้นให้ประสาททุกส่วนตื่นตัวขึ้นมาปฏิบัติการ เพื่อให้สติกำหนดกลไกภายในร่างกายได้

แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท สาระของสติปัฏฐานคือการตั้งสติพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างภายในกาย การตรัสรู้เกิดจากภายในร่างกาย

จักรวาลแบ่งเป็นระดับปัจเจกและสากล แต่ทั้งสองระดับมีลักษณะร่วมอย่างแยกไม่ออก ชั้น ๕ คือองค์ประกอบจำเป็นของจักรวาล ในตัวมนุษย์มีชั้น ๕ เป็นส่วนประกอบ และมีพระชยานีพุทธประทับนั่งเข้าฌานประจำอยู่ในแต่ละชั้น ในโลกธาตุก็แบ่งเป็น ๕ เขต (ซึ่งก็คือชั้น ๕) ในแต่ละเขตมีพระชยานีพุทธประทับนั่งเข้าฌานประจำอยู่ ถามว่า “อะไรคือนัยสำคัญของการกำหนดให้มีพระชยานีพุทธประทับนั่งเข้าฌานประจำชั้น ๕ ในร่างกายมนุษย์กับประทับนั่งเข้าฌานประจำอยู่ใน ๕ เขตของโลกธาตุ ?” คำตอบส่วนหนึ่งอยู่ที่ข้อความซึ่งปรากฏในตอนต้น อีกส่วนหนึ่งคือ

ทฤษฎีกาลจักร(Theory of Time and Space) คือระบบควบคุมจักรวาล นั่นคือ จักรวาลหมุนไปต้องมีความสอดคล้องกันระหว่างกระแสแห่ง

ชีวิตในร่างกายและกระแสแห่งกาลในจักรวาล หรือกระแสชีวิตภายในและ
กระแสชีวิตภายนอก

สาระที่ได้จากข้อความนี้ก็คือว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นร่างกายในร่างกายนมนุษย์กับ
ชั้น ๕ ที่เป็นส่วนประกอบของโลกธาตุมีความจำเป็น” ชั้น ๕ ทั้งสองส่วนโดยสาระแล้ว
เป็นอันเดียวกัน ทำหน้าที่เหมือนกัน แต่แบ่งภาคไปประจำต่างตำแหน่งกัน เหมือนดวง
จันทร์หรือดวงอาทิตย์ที่คนทั่วโลกมองเห็น แม้จะต่างตำแหน่งกันแต่ก็เป็นดวงเดียวกัน

คัพภธาตุและวัชรธาตุในฐานะพลังจักรวาล

โพธิญาณมี ๒ ด้าน คือ ด้านสถิต(Static)กับเคลื่อนที่(Dynamic) ด้านสถิต
คือปรัชญา(หรือศูนยตา, หลึง) ด้านเคลื่อนที่คือกรุณา(หรืออุบาย, ชาย) ปราภฏการณบน
โลกนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นภาวะร่วมกันของปรัชญากับกรุณา ภาวะร่วมนี้ท่อนออกมาเป็น
ภาพใน ๔ ด้าน คือ ๒ (๑)จักรวาล (๒)พุทธวิทยา (๓)ปัจเจกชน และ(๔)สังคม ทั้งหมด
รวมเป็นร่างของปรัชญากับกรุณา(Embodiments of two-in-one-ness of
Wisdom and Compassion)

ภาพด้านจักรวาลก็คือว่า จักรวาลทั้งหมดแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ คัพภธาตุและวัชรธาตุ
ธาตุทั้ง ๒ นี้รวมกันเป็นร่างมหาไวโรจนะคัพภธาตุเป็นพลังฝ่ายจิต(นาม) เป็นพลังสถิตสงบ
นิ่งอยู่ภายใน(passive) ส่วนวัชรธาตุเป็นพลังฝ่ายวัตถุ(รูป) เป็นพลังปฏิบัติการ
เคลื่อนไหว(active) ถามว่า “คัพภธาตุกับวัชรธาตุเกี่ยวข้องอย่างไรกับจักรวาล ?” ในภาพ
ชีวิตของสัตว์โลก เรามีความรู้สึกเหมือนหนึ่งว่าจิตปฏิบัติการไม่หยุดหย่อน โลกถูกจิตชัก
นำไป ถูกจิตผลักไป จิตนั่นเองปฏิบัติการอยู่ตลอดเวลา แต่ความจริงแล้ว จิตสงบนิ่ง เพราะ
จิตสงบนิ่งอยู่นั้นแหละ จึงเป็นแกนให้วัตถุเคลื่อนไหวปฏิบัติการ กระแสโลกฝ่ายวัตถุหมุนไป
เพราะกระแสจิต โลกหมุนรอบตัวเองและหมุนรอบดวงอาทิตย์ ข้อนั้นเป็นกฎธรรมชาติซึ่งก็
คือธรรม แต่กระแสโลกในส่วนที่เป็นภาพชีวิตและปราภฏการณ หมุนเวียนเปลี่ยนผ่านเพราะ
คัพภธาตุและวัชรธาตุ ความคิดของคนในซีกโลกหนึ่งมีผลทำให้โลกด้านกายภาพเปลี่ยน
รูปทรงได้ ข้อนี้เป็นความจริง ดังข้อความที่กล่าวอยู่เสมอว่า “ความสงบสยบความ

เคลื่อนไหว” ความเคลื่อนไหวปะทะความเคลื่อนไหว ผลที่เกิดขึ้นถ้ากระไม่กระเด็นออกจากกันก็หยุดนิ่ง ความสงบยอมไม่ปะทะความสงบ

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า คัพภธาตุกับวัชรธาตุผลัดให้เกิดการกระทำกรรม แล้วก่อให้เกิดพลังกรรมไปหมุนจักรวาล จึงมีคำกล่าวว่า “โลกต้องมีสัตว์อาศัยอยู่ เพื่อทำกรรม และให้พลังไปหมุนจักรวาล” ถ้าโลกว่างจากสัตว์ โลกจะแตกเพราะธรรมชาติเบียดเบียน เช่น ไฟ น้ำ ลม ถ้าสัตว์โลกอยู่ สัตว์โลกนั้นแหละจำทำกรรมป้องกันภัยจากธรรมชาติ”

ภาพด้านพุทธวิทยา คือ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย และอูตรรูปอื่น เป็นบุคลาธิษฐานของนัยต่าง ๆ แห่งสัจภาวะหรือขั้นต่าง ๆ ของมรรคาเป็นพลังฝ่ายชายที่ปรากฏร่วมกันอย่างแยกไม่ออกกับพลังศักดิ์ซึ่งเป็นพลังฝ่ายหญิง ศักดิ์คือร่างบุรุษหมายถึง อุบาย(กรุณา) ศักดิ์คือร่างสตรีหมายถึงปรัชญา

ภาพด้านปัจเจกชน ในตัวของแต่ละบุคคล ปรัชญากับกรุณาเป็นพลังที่ไหลเลื่อนตามเส้นประสาทออกจากช่องจุมุกซ้ายและขวา ปรัชญาอยู่ในช่องจุมุกซ้าย เรียกว่า “กลนา (หญิง)” กรุณาอยู่ในช่องจุมุกขวา เรียกว่า “รสนา(ลี้มรส-บุรุษ)” การปฏิบัติโยคะขั้นสูงของพุทธตันตระใช้วิธีการประสานพลังตามเส้นประสาททั้ง ๒ นี้ เป็นผลก่อให้เกิดพลังละเอียดอ่อน สามารถนำไปรวมอยู่ในประสาทกลาง เรียกว่า “อวรุติ” พลังนี้จะก่อปฏิริยาขึ้นที่จิต(Mental) ต่อจากนั้นกระทบจิตพิเศษ(Superconscious) และท้ายที่สุดจะไปก่อปฏิริยาที่อูตรภูมิ(Transcendental Plane) เป็นผลให้พลังแฝงทั้งหมดของบุคคลได้รับการกระตุ้นด้วยพลังไฟและรวมเป็นกลุ่มก้อน ก่อให้เกิดพลังมหาศาล แสงตลอดสรรพธรรม การประสานพลังอย่างนี้ เรียกว่า “ปรัชโยบาย” เป็นวิธีปฏิบัติซับซ้อน ยากและอันตราย ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยครูแนะนำอย่างใกล้ชิด

ภาพด้านสังคม มีประเด็นอภิปรายเกี่ยวกับนัยที่แท้จริงของ **Sexual Sacramentalism** การใช้สตรีเป็นสัญลักษณ์แทนปรัชญา และใช้บุรุษเป็นสัญลักษณ์แทนกรุณา และประสานสัญลักษณ์ทั้ง ๒ เข้าด้วยกันเพื่อให้เกิดพลังเพื่อนำไปสู่จุดหมายสูงสุด ทำให้เกิดลักษณะนอกรีตในยุคต่อมา เช่น มีการสร้างรูปพระพุทธรเจ้าและพระโพธิสัตว์(กรุณา)อยู่ในอ้อมกอดของเทพี(ศักดิ์-ปรัชญา) มีการประยุกต์หลักการนี้เพื่อการ

ปฏิบัติ นำสตรีเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการปฏิบัติโดยเชื่อว่าจะเป็นพลังกระตุ้นให้เกิดการบรรลุธรรมเร็วขึ้น การใช้ตัณหา(Desire)เป็นอุปกรณ์เพื่อไปสู่จุดหมาย โดยปรับสภาพตัณหาให้บริสุทธิ์ (Sublimation of Desire) เป็นยานที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น “การหลั่งน้ำอสุจิคือการปลุกโพธิจิต” นักปราชญ์บางกลุ่มจึงกล่าวหาพุทธตันตระว่า “เป็นลัทธินอกรีต”

แต่นักปราชญ์บางกลุ่มเห็นแย้งว่า การให้สตรีเข้ามามีส่วนร่วมกับการบวนการปฏิบัติธรรม นับเป็นจุดอันตราย Sexual Sacramentalism ไม่ได้หมายถึงว่าการมีสัมพันธ์ทางเพศกับสตรี แต่มีความหมายเชิงอุปมา ไม่ได้เป็นการสัมผัสกับสตรีทางกาย แต่เป็นเรื่องของจินตนาการ เฟื่องพินิจอุปลังอารมณ์โดยเฉพาะอารมณ์ทางเพศ ใช้สมาธิเพ่งดูนัยเชิงอูตตระของการมีเพศสัมพันธ์กับสตรี โดยตระหนักรู้ว่า “การมีเพศสัมพันธ์ระหว่างหญิงกับชาย เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก เหมือนกับปรัชญากับภรรยา เป็นธรรมที่แยกกันไม่ออกฉะนั้น”

ปฏิจสุมุบาทกับสังสารวัฏ

ปฏิจสุมุบาทเป็นหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ถือเป็นกรอบกลางที่แสดงหลักแห่งเหตุผลของธรรมทุกระดับ ทฤษฎีความสัมพันธ์ทั้งหลายแท้ที่จริงแล้วก็คือปฏิจสุมุบาท พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาหลักการนี้เป็นเบื้องต้นแรกหลังจากตรัสรู้

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ

โลกนี้หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามกรอบปฏิจสุมุบาท วัฒนธรรมทิเบตจึงมีคตินิยมการสร้างรูปมีลักษณะเหมือนล้อเกวียน มี ๖ ซี่ก่า มีวง ๓ ชั้น คือ วงล้อคุมหรือวงกลาง วงในชั้นแรกและและวงล้อด้านนอก มีพระอวโลกิตศวรในร่างยักษ์ใหญ่หรือท้าวพระยายม บางทีเรียกว่า “ท้าวมหากาล”นั่งคาบลูกล้อ เอามือและเท้าทั้ง ๒ โอบรอบไว้ ประเพณีการสร้างรูปล้อเกวียนนี้เกิดขึ้นในอินเดีย อาจารย์ฝ่ายสรวาสติวาทินนำไปเผยแพร่ในทิเบต ต่อมาสมัยหลังกลับมานิยมในอินเดียอีก

ภายในวงล้อมหรือวงกลาง(ศูนย์กลาง) มีรูปไก่อู และหมูไก่อูกันทางกันและกันเป็นรูป วงกลม บริเวณวงในชั้นแรก แบ่งเป็น ๖ ช่อง ส่วนบริเวณวงล้อมด้านนอก แบ่งเป็น ๑๒ ตอน

“ไก่อู” หมายถึง โลกะ “กู” หมายถึง โทสะ “หมู” หมายถึง โมหะ ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นอกุศลมูล เป็นรากเง่าทำให้เกิดภพเกิดชาติหมุนเวียนเป็นสังสารวัฏ ถือเป็นแกนทำให้โลกหมุนจึงอยู่ในศูนย์กลาง

วงในชั้นแรก แบ่งเป็น ๖ ช่อง หมายถึงภูมิ ๖ ช่องที่ ๑ อยู่บนสุด เป็นเทวภูมิ ช่องที่ ๒ ต่อมาด้านขวาเป็นยักษ์ภูมิหรืออสูรภูมิ ช่องที่ ๓ เปตภูมิ ช่องที่ ๔ อยู่ล่างสุดเป็นนรกภูมิ ช่องที่ ๕ คิริจฉานภูมิ ช่องที่ ๖ มนุษย์ภูมิ เรียงลำดับตามช่องซึ่งกำกับ ๖

วงล้อมด้านนอก แบ่งเป็น ๑๒ ตอน หมายถึงปัจจุสมุปบาท ๑๒ ข้อ คือ อวิชชา (หญิงแก่), สังขาร(ช่างปั้นหม้อ), วิญญาณ(ลิง), นามรูป(ชาย ๒ คนในเรือ), สฬายตนะ (บ้านมีหน้าต่าง ๖ บาน), ผัสสะ(คู่รัก), เวทนา(สรแทงตามนุษย์), ตัณหา(คนหิวมีหญิงคอยบริการ), อุปาทาน(คนเก็บผลไม้), ภพ(คนมีเพศสัมพันธ์), ชาติ(หญิงคลอดลูก), ชรามรณะ(คนแบกศพ)

ภูมิทั้ง ๖ ที่อยู่ในวงในชั้นแรก แสดงถึงโลกแห่งสังสารวัฏตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพลังขับเคลื่อนคืออกุศลมูล ๓(โลกะ-ไก่อู, โทสะ-กู, โมหะ-หมู) ส่วนวงล้อมด้านนอกที่แบ่งเป็น ๑๒ ตอนนั้น แสดงถึงกระบวนการหมุนเวียนของแต่ละชีวิตที่เริ่มด้วยอวิชชาแล้วจบลงด้วยชรามรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส^๔

ญาณวิทยา

ความรู้ ๕ ประเภทกับพระชนานีพุทธะ ๕

จักรวาลมณฑลแบ่งเป็น ๕ ส่วน คือ ศูนย์กลาง ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ธรรมชาติญาณคู่กับพระไวโรจนะ ประจำอยู่ในศูนย์กลาง สรรพสิทธิญาณคู่กับพระอมิตีทธี ประจำอยู่ในทิศเหนือ สมตญาณคู่กับพระรัตนสัมภวะ ประจำอยู่ในทิศใต้

อาทาศญาณคู่กับพระอักษโษภยะ ประจำอยู่ในทิศตะวันออก และปริจเฉทญาณคู่กับพระอมิตาภะ ประจำอยู่ในทิศตะวันตก ถามว่า “ข้อเท็จจริงเหล่านี้มีนัยสำคัญอย่างไร ?”

คำว่า “ไวโรจนะ” แปลว่า ส่องสว่างเจิดจ้าไปทั่วทุกทิศ บางคราวใช้เป็นชื่อเรียกพระอาทิตย์ ส่วนคำว่า “ธรรมชาตญาณ” แปลว่า ความรู้แจ้งกฏสากล ซึ่งเมื่อเกิดความรู้แจ้งนี้จิตปัจเจกจะย่อมนกลายเป็นจิตจักรวาล สัตว์ผู้เข้าถึงธรรมชาตญาณ ย่อมรู้แจ้งรูปแบบของสรรพสิ่งตามเป็นจริง ในศูนย์กลางนี้มีวิญญาณชั้น อากาศธาตุและสีน้ำเงินประจำอยู่ สักติผู้เป็นร่างของธรรมชาตญาณ คือ “อากาศธาตวิศวรรี” หรือ “วัชรธาตวิศวรรี” ถามว่า “อะไรคือนัยสำคัญของวิญญาณชั้น อากาศธาตุ และสีน้ำเงิน ?”

“วิญญาณ” แปลว่า รู้แจ้ง “อากาศ” คือท้องฟ้าที่ไร้ขอบเขต “สีน้ำเงิน” เป็นสีท้องฟ้าทั้งหมดรวมกัน หมายถึงความรู้ที่ไร้ขอบเขต เหมือนกับมองท้องฟ้าสีน้ำเงิน ไม่มีอะไรมาปิดกั้นสายตา ทุกคนสามารถมองเห็นได้ไกลจนสุดสายตา

คำว่า “อโมฆสิทธิ” แปลว่า ความสำเร็จไม่สูญเปล่า โดยนัยคือ ผู้หยั่งเห็นเป้าหมาย ส่วนคำว่า “สรรพสิทธิญาณ” แปลว่า ความรู้ที่ทำให้สำเร็จทุกอย่าง ญาณนี้ประกอบพร้อมด้วยพรที่จะให้สำเร็จดังปรารถนา ในทิศเหนือนี้มีสังขารชั้น ชาติลุม และสีเขียวประจำอยู่ สักติผู้เป็นร่างของสรรพสิทธิญาณคือ “ตารา”

“สังขาร” คือการปรุงแต่ง “ลม” คือปัจจัยที่ทำให้เกิดความหวั่นไหวถ่ายเท “สีเขียว” เป็นสีแห่งความสด ทั้งหมดรวมกัน หมายถึงการปรุงแต่งสร้างสิ่งใหม่ถ่ายเทสิ่งเก่า ทำให้เกิดความสดใหม่อย่างต่อเนื่อง

คำว่า “รัตนสัมภวะ” แปลว่า ผู้เป็นบ่อเกิดแก้วมณี โดยนัยคือ เป็นสาเหตุเพื่อการเกิดขึ้นของพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ คำว่า “สมตัญญาณ” แปลว่า ความรู้ภาวะเสมอกันของสรรพสิ่ง โดยมีศูนย์กลางหรืออนัตตาเป็นพื้นฐานร่วม ในทิศใต้นี้มีเวทนาชั้น ชาติดิน และสีเหลืองประจำอยู่ สักติผู้เป็นร่างของสมตัญญาณ คือ “มามกี”

“เวทนา” คือ ความรู้สึก “ดิน” คือฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดการรับรู้สัมผัสกัน “สีเหลือง” คือสีที่เป็นสัญลักษณ์ของพระรัตนตรัย ทั้งหมดรวมกัน หมายถึงดินเป็นฐานสำคัญของการรับรู้สัมผัสรับกันของพระรัตนตรัย

คำว่า “อภโยภยะ” แปลว่า ไม่กำเริบ ไม่หวั่นไหว ส่วนคำว่า “อาทาสญาณ” แปลว่า ความรู้แจ้งทะลุปรุโปร่งเหมือนกระจกเงา รู้แจ้งรูปแบบของสรรพสิ่งทำให้คลายความยึดมั่นถือมั่น เข้าถึงสถานะศูนย์ของรูปแบบทั้งหลาย พระอภโยภยะเป็นสัญลักษณ์แห่งความมั่นคงแน่นอน ในทิศตะวันออกนี้มีรูปจันทร์ ชาติุน้ำ และสีขาวประจำอยู่ ศักดิ์ผู้เป็นร่างของอาทาสญาณ คือ “โลจนา”

“รูป” คือลักษณะที่มองเห็นได้ของสรรพสิ่งซึ่งจะต้องแตกสลายไปตามกาลเวลา “น้ำ” คือปัจจัยประสานทำให้สรรพสิ่งเกาะกุมเป็นรูปได้ “สีขาว” คือลักษณะเด่นของน้ำและลักษณะดั้งเดิมของสรรพสิ่ง ทั้งหมดรวมกัน หมายถึงสรรพสิ่งมารวมกันได้เพราะมีลักษณะดั้งเดิมเหมือนกันคือ “ภาวะโปร่งขาว ภาวะที่ไม่มีอะไรเป็นจืดคั่นเขตแดน”

คำว่า “อมิตาภะ” แปลว่า มีรัศมีประมาณมิได้ ส่วนคำว่า “ปริจเฉทญาณ” แปลว่า ความรู้กำหนดวิเคราะห์ (บางแห่งบอกว่า บังเจเวกษณญาณ-ความรู้เป็นเครื่องพิจารณา) ญาณนี้อยู่เหนือขอบเขตของตรรกะ พระอมิตาภะไม่ปฏิเสธกรอบแห่งตรรกะ ในทางตรงกันข้าม พระองค์กลับใช้ตรรกะมาก แต่ทรงรู้ขีดจำกัดของตรรกะ ในทิศตะวันตกนี้มีสัตตยัญช์ ชาติไฟ และสีแดงประจำอยู่ ศักดิ์ผู้เป็นร่างของปริจเฉทญาณ คือ “ปาณทราหรือปาณทรวาสินี”

“สัตตยัญ” คือความจำหมายกำหนดมั่น “ไฟ” คือพลังย่อยสลายสรรพสิ่ง ในขณะที่เดียวกันก็ก่อให้เกิดพลังจากการย่อยสลาย “สีแดง” คือลักษณะสุกสว่างที่กระตุ้นให้เกิดความจำหมายนั้น ทั้งหมดรวมกัน หมายถึงความสุกสว่างแห่งพลังที่เกิดจากการย่อยสลายกระตุ้นให้เกิดความจำหมายกำหนดมั่น^๕

จริยศาสตร์^๖

จริยศาสตร์พื้นฐานเริ่มต้นด้วยบุพพกิจ คือ (๑) กราบด้วยอัญฐานคประดิษฐ์แสนครั้ง (๒) สวดมนต์นอบน้อมพระโพธิสัตว์แสนครั้ง (๓) รับไตรสรณคมน์แสนครั้ง (๔) บูชาเทพยดา แสนครั้ง และ (๕) สวดมนต์ด้วยนัยลึกลับตามที่ลามะตั้งสอนแสนครั้ง รวมเรียกว่า “บุพพกิจห้าแสน”^๗

วัตถุประสงค์ของการทำบุพเพกิจห้าแสนก็เพื่อสร้างศรัทธาปสาทะให้มั่นคงในหลักปฏิบัติ ต่อจากนั้นจะได้รับอภิเษกจากอาจารย์ให้เข้าสู่ดวงมณฑล นั่นคือการเข้าสู่ความเป็นหนึ่งเดียวกับองค์พระธยานีพุทธะซึ่งมีฐานะเป็นองค์เทพ แต่ละส่วนของมณฑลมีองค์เทพครอบครองอยู่ ศิษย์ผู้บำเพ็ญเพ่งพิจารณาองค์เทพในมณฑล ยึดเอาเป็นกสิณ เพ่งจากวงนอกเข้าไปสู่วงในสุด ซึ่งเป็นที่สถิตขององค์มหาเทพ(พระไวโรจนะ = โอม) เพ่งจนกระแสจิตตั้งเป็นจุดเดียวเหลืออยู่ จนกระทั่งองค์มหาเทพสูญไป กลายเป็นสุนยตา

พระพุทธศาสนาแตกออกเป็นหลายนิกายในยุคสังคายนาคั้งที่ ๒ ในอินเดีย ในความหลากหลายนั้น มีภาวะร่วม(Unity)คือกรอบแห่งการปฏิบัติเพื่อไปสู่จุดหมายสูงสุด ใช้อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา พระพุทธศาสนาดั้งเดิมใช้นั้นสมาธิและปัญญา ในแนวปฏิบัติ เรียกว่า “สมณะ-วิปัสสนา” ปฏิบัติวิปัสสนานำหน้าสมณะบ้าง สมณะนำหน้าวิปัสสนาบ้าง สมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไปบ้าง^๕ สำนักสรวาสติวาท(หรืออาภิรรมิกะ)และมารขมิณะใช้ปัญญา โยคจารย์ใช้สมาธิ สุขาวดีใช้ศรัทธา พุทธตันตระใช้วิริยะ และทำยี่สุดมมีการจับคู่กันระหว่างปัญญา(มารขมิณะ)กับศรัทธา(สุขาวดี) ระหว่างสมาธิ(โยคจารย์)กับวิริยะ(พุทธตันตระ) โดยใช้สติเป็นสื่อกลางในการปรับ จึงกล่าวได้ว่า จริยศาสตร์แห่งพุทธตันตระคือจุดหลอมรวมอินทรีย์ ๕^๖ ภาวะร่วมเชิงอุตตระจึงมีอยู่ ๒ ส่วน คือ มรรคาที่จะนำไปสู่จุดหมายสูงสุด และจุดหมายสูงสุดคือนิพพาน

วัชระ สหะ และสุนยตา

“วัชระ” แปลว่า เพชร เป็นคำที่ใช้เรียกอันติมสัจจะ(Ultimate Reality) ที่มีลักษณะเหมือนเพชร ไม่มีใครแบ่งแยกได้ อาจวิเคราะห์ได้ว่า “วัชระกับสุนยตา” มีลักษณะเหมือนกัน บรรดาสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ ความว่าง(สุนยตา)เท่านั้นมั่นคง แบ่งแยกไม่ได้ เค้าทำลายไม่ได้ ลักษณะอย่างนี้เหมือนกับวัชระ

การบรรลุวัชระก็คือการบรรลุธรรมชาติอันเป็นศูนย์แห่งสิ่งทั้งปวง เป็นสภาวะอยู่เหนือทวิภาวะ อยู่เหนือความแตกต่างระหว่างจิตซึ่งเป็นผู้รับรู้กับวัตถุซึ่งถูกรับรู้ “วัชระ” คือ “มณี” ในมันตระ หมายถึงวิญญาณบริสุทธิ์ซึ่งเป็นฐานแห่งปรากฏการณ์ทั้งปวง^๗

“วัชรภาวะ” สร้างวัชรกายซึ่งเป็นกายที่ ๔ นอกเหนือจากนิรมานกาย สัมโภคกาย และธรรมกาย เป็นที่รวมของศูนยตาและกรุณารวมทั้งวิญญานบริสุทธิ กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า “ปรัชโยบายกับวิญญานบริสุทธิ”^{๑๑}

“สหชะ” แปลว่า เกิดร่วมกัน หมายถึงการเกิดร่วมกันแห่งปรัชญากับกรุณา การคลุกเคล้ากันระหว่างปรัชญากับกรุณา เป็นจุดที่ลักษณะแห่งจิตที่เป็นบวกและลบถูกกำจัดทิ้งไป จิตบริสุทธิปลอดจากความเป็นและความไม่เป็น

อีกนัยหนึ่ง “สหชะ” หมายถึงภาวะสูงสุดที่เป็นจุดร่วมของสรรพสิ่ง ความหลากหลายบนโลกนี้ ในระดับโลกียะก็มีภาวะที่เป็นจุดร่วมกันอยู่ ในระดับโลกุตตระ เมื่อพัฒนาถึงขีดสูงสุดแล้ว ย่อมเบนเข้าหากันทั้งหมด มีจุดร่วมเป็นหนึ่งเดียว ถามว่า “ความหลากหลายแตกดับไปหรือไม่ ?” ความหลากหลายไม่ได้แตกดับ แต่หลอมรวมเข้าไปสู่จุดเดียวกัน

มหาสุชะ

ในคัมภีร์เถรวาท มีข้อความว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” พุทธตันตระถือว่า นิพพานเป็นอันติมสัจจะ เป็นบรมสุขและวิมุตติสุข รวมเรียกว่า “มหาสุชะ” ภาพที่แสดงผู้บรรลุนิพพานจึงอยู่ในลักษณะเป็นสุข เช่น ภาพวราหิเทพี(ศูนยตา)อยู่ในอ้อมกอดมหาเสาชยะเทพีในราตมะอยู่ในอ้อมกอดของहरुกะ

มหาสุชะเป็นภาพแห่งนิพพานในด้านที่เป็นผล เกิดจากการละลายโลกียสุขทุกประเภทเข้ากับโลกุตตรสุข ทำลายมิติที่ขวางกั้นระหว่างสังสารวัฏกับนิพพาน อยู่เหนือสิ่งทั้งปวงเหนือห้วงแห่งความคิดปรุงแต่งทั้งเชิงบวกและเชิงลบ ไม่สามารถบรรยายด้วยภาษาคน แต่เป็นสิ่งประจักษ์แจ้งเฉพาะตัว

ในภาวะแห่งมหาสุชะ แม้จะเป็นจุดที่กำจัดความคิดแบ่งแยก ไม่มีความคิดเชิงลบและบวก แต่พลังแห่งปรัชญากับกรุณา หรือพลังลบกับพลังบวก หรือพลังหญิงกับพลังบุรุษยังคงทำงานอยู่ เป็นแต่ทำงานด้วยความกลมกลืนเท่านั้น

อัทวะชะ

แนวคิดที่ว่า “วัตถุกับจิต หรือรูปกับนาม” แยกส่วนกัน แม้จะมีความสัมพันธ์กัน แต่ก็แยกส่วนกัน โลกแห่งวัตถุถือเป็นพลังชั่วร้าย การบำเพ็ญธรรมจึงมีเป้าหมายที่จะปลดปล่อยจิตจากการยึดมั่นถือมั่นวัตถุ **แนวคิดนี้ไม่ถูกต้อง**

ความดีกับความชั่วไม่มีอยู่จริง เป็นเพียงรูปแบบที่ผิดปกติของลักษณะดั้งเดิมของจิต ความถูกหรือผิดไม่ได้อยู่ในวัตถุภายนอก แต่อยู่ที่วิธีการมอง เพราะฉะนั้น เป้าหมายแห่งการบำเพ็ญธรรมจึงอยู่ที่การตัดกระแสทำที่ของจิตต่อโลกภายนอก “อหฺวะยะหรืออหฺวิภาวะ” จึงเป็นเป้าหมายแห่งการปฏิบัติ เป็นจุดรวมระหว่างจิตกับวัตถุ เป็นจุดเหนือความดีและความชั่ว

อหฺวะยะในเชิงอภิปราย หมายถึงจุดหลอมรวมระหว่างล่างกับบน ซ้ายกับขวา หน้ากับหลัง ในเชิงญาณวิทยา หมายถึงจุดหลอมรวมผู้รู้(จิต)กับสิ่งที่ถูกรู้(วัตถุ) ในเชิงจริยศาสตร์ หมายถึงจุดหลอมรวมระหว่างกรรมกับผลกรรม ดังที่มีคำกล่าวเสมอว่า “ทุกข์เท่านั้น มีอยู่ ผู้ประสบทุกข์หาไม่” สรุปก็คือว่า ในที่สุดแล้ว จะมีเพียงกิริยาเท่านั้นที่เหลืออยู่ “กิริยา”คือพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจที่ไม่มีพลังลบและพลังบวกเหลืออยู่

พระพุทธศาสนานิกายเซ็นบอว่า “ธรรมทั้งปวงปราศจากรากฐาน” ที่ไหนมีทวิภาวะ ที่นั่นมีรากฐาน ที่ไหนมีอหฺวิภาวะ ที่นั่นขาดรากฐาน ถามว่า “ทวิภาวะและอหฺวิภาวะเกิดขึ้นได้อย่างไร ?” ที่ไหนมีตากับรูป ที่ไหนมีหูกับเสียง ... ที่ไหนมีการตรัสรู้กับผู้ตรัสรู้ นั่นคือทวิภาวะ ที่ไหนไม่มีตากับไม่มีรูป ที่ไหนไม่มีหูกับไม่มีเสียง ... ที่ไหนไม่มีการตรัสรู้กับผู้ตรัสรู้ นั่นคือ อหฺวิภาวะ

ตอนที่ ๓ มंत्रะ

โอม มณี ปัทเม หุม

กำเนิดและลักษณะเชิงจักรวาลแห่งพยางค์ศักดิ์สิทธิ์ “โอม”

: มรรคาแห่งสากลภาวะ (The Path of Universality)

มंत्रะของต้นตระกูลได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพราหมณ์ยุคอุปนิษัท

คำว่า

“โอม”(OM, หรือ AUM) ประกอบด้วยอักษร ๓ ตัว คือ “อ-A, อุ-U, ม-M” “อ-

A” คือพระพรหมผู้สร้าง “อุ-U” คือพระวิษณุผู้รักษา “ม-M” คือพระศิวะผู้ทำลาย
 พรหมณ์ทุกคนตื่นขึ้นมาตอนเช้า ต้องกล่าวคำว่า “โอม” เพื่อจุดประสงค์ ๒ อย่าง คือ นอบ
 น้อมตรีมูรติ ซึ่งเป็นธรรมชาติสูงสุด และสร้างความสมบูรณ์สูงสุดให้เกิดมีขึ้นในตัวเอง

ความสำคัญของพยางค์ “โอม” เห็นได้จากข้อความต่อไปนี้

แก่นของสรรพสิ่งคือดิน

แก่นของดินคือน้ำ

แก่นของน้ำคือพืช

แก่นของพืชคือมนุษย์

แก่นของมนุษย์คือคำพูด

แก่นของคำพูดคือฤกษ์

แก่นของฤกษ์คือสามเวิ

แก่นของสามเวิคืออุทิตะ(ซึ่งก็คือ โอม)

อุทิตะคือสุดยอดของแก่นทั้งมวล นับเป็นแก่นสูงสุด

สมควรได้รับฐานะสูงสุด คือ ฐานะที่ ๘

ดินและน้ำรวมเป็นหนึ่งถ่ายพลังไปสู่พืช จากพืชไปสู่มนุษย์ พลังมนุษย์ถูกรวมไปอยู่ที่จิตและถ่ายทอดออกมาในรูปของคำพูด ซึ่งทำให้มนุษย์แตกต่างจากสรรพสัตว์ “โอม”คือพีชะ-มันตระของจักรวาล เป็นพลังจักรวาลแห่งจิตที่ครอบคลุมทุกสิ่ง เป็นเครื่องมือก้าวไปสู่ความหลุดพ้น เหมือนแมลงมูมขุ้มได้ไปตามขำโยของตน เพื่อไปสู่ความเป็นอิสระ°

มันตระ “โอม...” ๖ พยางค์นี้ ชื่อว่า “มหามันตระ” เพราะมีภาวะครอบคลุมทุกมิติแห่งจักรวาล และเป็นมันตระประจำพระอวโลกิตศวรร ผู้ประสงค์จะเรียนสาระจากพระอวโลกิตศวรรโดยตรง ต้องได้รับอภิเษก(บรรพชา)เข้าไปอยู่ในมณฑล ความศักดิ์สิทธิ์ของมันตระนี้ ประกอบอยู่ในแต่ละพยางค์ กล่าวคือ

“โอม” แสดงถึงพระอมิตาภะในรูปของธรรมกาย

“มณี” แสดงพระอมิตาภะในรูปของพระอมิตายุส

“ปัทมะ” แสดงถึงพระอมิตาภะในรูปของสัมโภคกาย

“หุม” แสดงถึงพระอวโลกิเตศวรเองได้วัชรกาย ซึ่งเป็นองค์รวมแห่งภาวะทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม^๒

จักรวาลวิถีกับการสร้างคุณค่าใหม่แก่พยางค์ศักดิ์สิทธิ์ “โอม”

จักรวาลวิถีแยกไม่ออกจากปัจเจกวิถี มนุษย์จะมีเจตนาเชื่อมโยงตนกับจักรวาลหรือไม่ก็ตาม สายสัมพันธ์ก็ยังคงเชื่อมโยงอยู่อย่างนั้น ความรุ่งเรืองของปัจเจกชนย่อมขึ้นอยู่กับเจตนาเชื่อมโยงตนกับจักรวาล

“โอม” ไม่ใช่สิ่งสูงสุดในพระพุทธรศาสนา แต่เป็นพื้นฐาน อยู่ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นในโพธิสัตตวรรคา กล่าวคือ อยู่ในจุดเริ่มต้นของเกือบจะทุกมันตระ ทุกรูปแบบของการบูชา กรรณฐานทุกประเภท พุทธวิถีเริ่มต้นที่ “โอม” แต่ไม่ได้สิ้นสุดที่นี้ “โอม” เป็นจุดที่อุปนิษัตสิ้นสุด”

การเจริญวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธรศาสนาเถรวาท คือการเพ่งพิจารณากระบวนการทำงานของรูปนาม เป็นเรื่องภายในตัวตน เพ่งเข้าด้านใน “โอม” มีสายสัมพันธ์โดยตรงกับร่างกายของมนุษย์ “ $a(A)$ ” คือส่วนหัวทั้งหมดมาถึงลำคอ “ $u(U)$ ” คือส่วนลำตัวทั้งหมดถึงบริเวณสะดือ “ $m(M)$ ” คือส่วนตั้งแต่ใต้สะดือลงไป ถามว่า “วัตถุประสงค์ของการเปล่งพยางค์ โอม คืออะไร ? อะไรคือผลที่เกิดจากการเปล่งพยางค์ โอม ?”

วัตถุประสงค์ของการเจริญวิปัสสนาที่นำเอาสติปัฏฐาน ๔ มาเป็นกรอบก็เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการทำงานของรูปนาม ผลที่เกิดขึ้นคือการรู้เท่าทันผลอันเกิดจากกระบวนการทำงานของรูปนาม แต่วัตถุประสงค์ของการเปล่งพยางค์ “โอม” มี ๒ ส่วน

๑. กระตุ้นประสาทแต่ละส่วนในร่างกายให้ทำงานประสานกัน เพื่อผลในขั้นต่อไปคือเอกภาพ ความแน่วแน่นร่วมเป็นหนึ่งในประสาทแต่ละส่วน สามารถนำไปเชื่อมโยงกับพลังสูงสุด (นั่นคือ ตรีมูรติในทรรศนะของพราหมณ์)

๒. กระตุ้นประสาทแต่ละส่วนให้ทำงานอยู่เสมอ เพื่อให้ปรากฏภาพชัดเจน ทำให้โยคีกำหนดพิจารณากระบวนการทำงานของประสาทได้ง่าย

ผลที่เกิดขึ้นจากการเปล่งพยางค์ โอม คือ ความประสานกลมกลืนของประสาทแต่ละส่วน และโยคีจะรู้สึกได้เกี่ยวกับกระบวนการทำงานของประสาทตลอดเวลา การสร้างคุณค่าใหม่แก่พยางค์ “โอม” คือ การเปิดมิติแห่งปัจเจกชนรับมิติแห่งจักรวาล คุณค่าใหม่อยู่ที่การเชื่อมติดกันระหว่างมิติแห่งปัจเจกชนกับมิติแห่งจักรวาล

ความหมายและความสำคัญของพยางค์ศักดิ์สิทธิ์ “มณี”

๖. มรรคาแห่งสภาวะและอชฌัตติกสมบัติ

“มณี” คือแก้วมณี, มุ่งถึงเพชร ซึ่งหมายถึงภาวะแห่งปัญญาที่กล้าแกร่ง อันเกิดจากพลังจิต หรือเป็นสัญลักษณ์แห่งพลังจิตสูงส่ง พระพุทธศาสนาในอินเดียใช้คำนี้แทนพระสูตรมหายานกลุ่มปรัชญาปารมิตา “ความรู้กล้าแกร่งดังเพชร ตัดทำลายกิเลสให้สูญสิ้น”

“มณี” หรือวัชระ ในที่นี้ มุ่งถึงวิญญานชั้น ๓ ในส่วนที่เป็นมนัส(หรือกสิณภูมิโนวิญญาน หรือกสิณภูมิโนวิญญาน) การเปล่งพยางค์ “มณี” คือการกระตุ้นกระบวนการทำงานของมนัสระหว่างโลกแห่งปรากฏการณ์กับโลกแห่งจิต แสดงภาพออกมาเป็น “คทาเพชร” ๓ ส่วน ซึ่งหมายถึง (๑)โลกแห่งปรากฏการณ์ (๒)โลกของมนัสเอง (๓)โลกแห่งจิต(อภยวิญญาน)

ส่วนที่ ๓ อยู่ตรงกลาง หมายถึง “พีชะ” หรือเชื้อแห่งจักรวาล เป็นรูปจุดหรือหยดเล็ก มีภาพขดกันหอยแสดงถึงพลังที่ออกมาจากอายตนะซึ่งอยู่ตรงกลางนี้ จากส่วนที่ ๓ นี้ทำให้เกิดส่วนที่ ๑ และ ๒ อยู่ในชั่วทั้ง ๒ เป็นรูปดอกบัวบาน หมายถึงชั่วของสิ่งมีชีวิตทั้งหมดจากจุดนี้ อวกาศถือกำเนิดขึ้น กล่าวคือ โลกทั้ง ๓ ทิศทั้ง ๔ มีขุนเขาสุเมรุ(สิเนรุ)เป็นแกนกลาง

การแผ่ขยายพื้นที่ออกไปนี้ แสดงถึงชั้น ๕ ที่เป็นองค์ประกอบของชีวิต แต่ละชั้นมีส่วนในการตรัสรู้เหมือนกันทั้งหมด เพราะแต่ละชั้นมีพระธยานิพุทธะ(ฌานีพุทธะ)ประจำอยู่ ในพระธยานิพุทธะแต่ละองค์ โพธิจิตย่อมแตกต่างกัน เหมือนกับรังสีที่แผ่ออกจากวัตถุรูปทรง ๕ เหลี่ยม

ความหมายและความสำคัญของพยางค์ศักดิ์สิทธิ์ “ปัทมะ”

“ปัทมะ” แปลว่า ดอกบัว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความเบ่งบานแห่งจิตและความบริสุทธิ์ที่คงทนอยู่ในท่ามกลางความไม่บริสุทธิ์ เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อแรกประสูติ เสด็จดำเนิน ๗ ก้าว มีดอกบัว ๗ ดอกผุดขึ้นรองรับพระบาท แสดงถึงความบริสุทธิ์ภายในองค์ของเจ้าชายเองและความบริสุทธิ์ของโลกที่อยู่รวมกันกับสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งหลาย^๔

พระชนานีพุทธะ(ฉานีพุทธะ) นั่งเข้าจานบนดอกบัวที่เบ่งบานเต็มที่ แสดงถึงการเปิดจิต (จิตตสส วิเนวรณ์) รับโลกภายนอก หันหน้าเข้าสู่สถานการณัของโลกร นัยดั้งเดิมของสัญลักษณ์ดอกบัวคือ

ดอกบัวเกิดจากโคลนตมผุดขึ้นสู่พื้นผิวน้ำ แ่ยมบานเมื่อขึ้นอยู่เหนือผิวน้ำแล้ว และเมื่อแ่ยมบานแล้วก็ยังคงไม่แปรเป็อนด้วยดินและน้ำ จิตก็เหมือนกัน เกิดในร่างกายมนุษย์ แสดงคุณสมบัติแท้จริงของจิตออกมา เมื่ออยู่เหนือกิเลสและอวิชชาแล้ว และเปลี่ยนพลังฝ่ายมืดให้เข้าไปสู่ส่วนลึกของพลังบริสุทธิ์แห่งโพธิจิต กล่าวคือแก้วมณีที่ประมาณมิได้ ปรากฏอยู่ในดอกบัว พระอริยะแม้จะอยู่เหนือโลกและก้าวพ้นไปจากโลก แต่รากฐานของท่านยังคงประดิษฐานในพื้นที่โลก^๕

เชื้อแห่งโพธิญาณปรากฏอยู่ในโลกนี้ตลอดเวลา พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในอดีตฉันใด ในปัจจุบันก็จะเสด็จอุบัติฉันนั้น แม้อินอนาคตก็จะเสด็จอุบัติอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในประวัติศาสตร์แห่งมนุษยชาติ ต่างมีสายสัมพันธ์กันอย่างไม่มีจุดจบ

“ยันตระ” ในวัฒนธรรมทิเบต หมายถึงมณฑล นั่นคือการจักระบบสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นฐานแห่งความเห็นแจ้ง มณฑลนี้แสดงออกมาเป็นรูปดอกบัว ๔ กลีบ ๘ กลีบ หรือ ๑๖ กลีบ ซึ่งทำให้เกิดจุดเริ่มต้นแห่งการบำเพ็ญฉาน^๖

ความหมายและความสำคัญของพยางค์ศักดิ์สิทธิ์ “หุม”

“หุม” เป็นพีชะ-พยางค์(Seed-Syllables) ประกอบด้วย ห (H), อุ (U) และหุง (M) เป็นเสียงแห่งลมปราณ เป็นแก่นแท้ของชีวิต เป็นพลังชีวิตอันละเอียดที่ไหล

เข้าและออก ครอบคลุมสรรพสิ่ง แท้ที่จริงแล้ว “หุม” ก็คืออามันที่อยู่ในภาวะดั้งเดิม หุม แสดงถึงจิตใจที่ปลอดจากกรรมารมณหรือสิ่งที่รับเข้ามาในจิตใจ

ประเด็นที่น่าสนใจคือ การเปล่งเสียง “หุม” พร้อมกับมีลมพ่นออกทางจมูกและปาก ลมปราณนี้แหละหมายถึงทุกอย่างของชีวิต ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลมถือว่าเป็นการปรับเปลี่ยนสภาพของลมปราณ ลมคือพลังเคลื่อนไหว(Motion)ซึ่งนัยที่แท้จริงก็คือ “วิญญาณ” คุณสมบัติเชิงพลวัตทั้งหมด สรรพสิ่งที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนรูปร่าง ย่อมเปิดเผยให้เห็นสภาพของลมปราณ กระบวนการทั้งหมดทั้งทางกายและจิต พลังทั้งหมด ทั้งทางกายและจิต เริ่มจากการทำหน้าที่ของลมปราณ การทำหน้าที่ของระบบหมุนเวียนของ โลหิตและระบบประสาท จนถึงการทำหน้าที่ของวิญญาณ การทำหน้าที่ทางจิต และการทำ หน้าที่ทางจิตชั้นสูง ล้วนเป็นการปรับเปลี่ยนสภาพของลมปราณ และลมปราณเกิดจากการ เปล่งเสียงว่า “หุม”^๓

ประเด็นที่น่าสนใจคือ ความสัมพันธ์ระหว่างพยางค์ “โอม” กับพยางค์ “หุม” คำว่า “โอม” คือสภาพที่มุ่งขึ้นไปสู่สากลภาวะ คำว่า “หุม” คือสภาพแห่งสากลภาวะที่ดึงลงไป ใน ส่วนลึกแห่งจิตใจมนุษย์

“โอม” เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ “หุม” เปรียบเหมือนพื้นดิน(หรือฟ้ากับดิน) แสงอาทิตย์ต้องส่องลงมายังพื้นดินโดยไม่ต้องสงสัย “โอม” เป็นสภาพอนันต์ “หุม” เป็นสภาพอนันต์ที่อยู่ในสภาพอันต์ การที่จะก้าวถึงและเข้าใจ “หุม” จะต้องผ่านประสบการณ์เกี่ยวกับ “โอม” ก่อน “โอม” คือจุดเริ่มต้นในขณะที่ “หุม” คือจุดสุดท้ายของ “หุม” ใน “โอม” เราสละตัวเองออกมา ใน “หุม” เราให้ตัวเราเอง “โอม” คือประตูแห่งความรู้ “หุม” คือประตูแห่งการตรัสรู้ โภชัญญะ^๔

พยางค์ศักดิ์สิทธิ์ “หุม” กับปัญญา ๕ ประเภท

ประเด็นที่น่าสนใจต่อมาก็คือ ความสอดคล้องต้องกันระหว่างส่วนประกอบของ “หุม” กับ โภชัญญะของพระชยานีพุทธะ

(๑) สระ “อู” ซึ่งเป็นส่วนประกอบด้านล่าง สอดคล้องกับสรรพสิทธิญาณของพระอโหมลสิทธิ หมายถึงว่าโพธิญาณที่ทำงานทุกอย่างสำเร็จลุล่วงไป

(๒) พยัญชนะ “ห” แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

๒.๑ ร่างของ “ห” สอดคล้องกับปริจเฉทญาณของพระอมิตากะ

๒.๒ หัวของ “ห” สอดคล้องกับสมตญาณของพระรัตนสัมภวะ

(๓) ส่วนที่เป็นรูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว(เมื่อเขียนคำว่า ‘หุม’ ด้วยสัญลักษณ์แบบทิเบต จะมีส่วนหนึ่งเหมือนรูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว เป็นฐานะของหยดนิคคหิต) สอดคล้องกับอาทาสญาณของพระอักษโยภยะ

(๔) เสียงนาสิก “ง(หรือ ม)” สอดคล้องกับธรรมชาตญาณของพระไวโรจนะ

นอกจากนี้ “หุม” ยังมีความเกี่ยวเนื่องกับสี่ต่าง ๆ กล่าวคือ “หุม” แปลงรัศมีสีน้ำเงินเขียว แดง และเหลือง ซึ่งรัศมีเหล่านี้ถูกแปลงออกมาจากหน้า ๔ ด้านของศูนย์กลาง ผู้เป็นร่างทรงของมหาสุชะ(Supreme Bliss) และในร่างนี้เองเป็นจุดหลอมละลายพยางค์ “หุม”

ผู้ปฏิบัติโยคะต้องผสานสัญลักษณ์แห่งมันตระเข้ากับกายและจิตของตน ขึ้นตอนสำคัญที่สุดคือการย่อนกระบวนการแห่งโยคะพร้อมกับละลายสัญลักษณ์สระ “อู” โดยให้จมลงไปในร่างกายของ “ห” ให้ร่างของ “ห” จมลงไปในตัวของ “ห” และให้หัวของ “ห” จมลงไป ในสัญลักษณ์รูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว ให้สัญลักษณ์รูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวจมลงไป ในสัญลักษณ์ “นิคคหิต” และในที่สุดให้สัญลักษณ์ “นิคคหิต” ละลายหายเข้าไปในศูนย์กลาง จนกระทั่งปรากฏอยู่ในความเงียบ

พยางค์ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง ๖ กับภูมิ ๖

ภูมิ ๖ คือ เทวภูมิ อสูรภูมิ มนุสสภูมิ ดิรัจฉานภูมิ เปตภูมิ และนรกภูมิ ขณะที่เปล่งคำว่า “โอม” เราพุ่งจิตไปที่เทวภูมิ(โลกของเทวดา) เปิดประตูแห่งความหลุดพ้น ปิดประตูแห่งการเกิดใหม่ ขณะที่เปล่งคำว่า “มะ” เราพุ่งจิตไปที่อสูรภูมิ(โลกของอสูร) ขณะที่เปล่งคำว่า “ณิ” เราพุ่งจิตไปที่โลกมนุษย์ผู้มีเดบอดเพราะอัตตานุทิฎฐิ ขณะที่เปล่งคำว่า “ปะ” เราพุ่งจิตไปที่ดิรัจฉานภูมิ(Animals) ขณะที่เปล่งคำว่า “ทเม” เราพุ่งจิตไปที่เปตภูมิ(โลก

ของเปรต) ขณะที่เปล่งคำว่า “หุม” เราส่งจิตอันประกอบด้วยเมตตาไปยังนรกภูมิ ดังนั้น พยางค์ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง ๖ จึงเป็นที่รวมแห่งข่าวสารเกี่ยวกับความหลุดพ้น ความรักที่มีต่อสรรพสัตว์ มรรคาที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นขั้นสุดท้าย ซึ่งเป็นที่น่ารื่นรมย์ เมื่อเปล่งพยางค์เหล่านี้ด้วยความเคารพและเข้าใจความหมายอย่างลึกซึ้ง มหากรุณาอันเจิดจรัสย่อมเกิดขึ้นในจิตของสาธกะ(ผู้ปฏิบัติ) ทำให้เปลี่ยนจากร่างของมนุษย์ธรรมดาเป็นนิรมาณกายของพระอวโลกิเตศวร ผู้มีใจประกอบด้วยรัศมีอันหาประมาณมิได้” ถามว่า “อะไร คือนัยสำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพยางค์ศักดิ์สิทธิ์กับภูมิทั้ง ๖ ?”

มนตระศักดิ์สิทธิ์นี้ ในระดับปัจเจก แต่ละพยางค์มุ่งถึงภูมิ(หรือธาตุ)แต่ละอย่างที่อยู่ในตัวมนุษย์แต่ละคนซึ่งอยู่ในระดับโลกิยภูมิ ในขณะที่ภูมิที่เหลืออีก ๔ คือ สวากภูมิ ปัจเจกภูมิ โปธิสัตตวภูมิ และพุทธภูมิ จัดอยู่ในฟากฝั่งโลกุตตระ มนุษย์ทุกคน หรือแม้กระทั่งสรรพสัตว์ย่อมมีภูมิทั้ง ๑๐ อยู่ในตัว พร้อมทั้งจะแสดงตัวออกมาเมื่อกาลและเทศะเหมาะสม

ในระดับสากล มุ่งถึงโลกิยภูมิทั้ง ๖ ดังกล่าว สรุปได้ว่า มนตระศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นอุปกรณ์เชื่อมโยงระหว่างโลกิยภูมิกับโลกุตตรภูมิทั้งที่อยู่ในตัวและอยู่นอกตัว พยางค์คือคำพูดมีความสำคัญซึ่งสร้างความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์อื่น ๆ คำพูดโดยทั่วไปคือแก่นของความเป็นมนุษย์ คำพูดที่เป็นมนตระศักดิ์สิทธิ์ย่อมมีนัยแสดงถึงแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ คำพูดเป็นเครื่องหมายของจิตใจ

ธรรมชาติที่แท้จริงของคำพูด ไม่ได้จับลงเพียงความหมายที่ปรากฏ และไม่ได้มีความสำคัญจำกัดอยู่เฉพาะเป็นเครื่องมือถ่ายทอดความคิดและความรู้ที่ทรงคุณค่าเท่านั้น แต่คำพูดย่อมถ่ายทอดคุณสมบัติที่ไม่สามารถถ่ายทอดออกมาเป็นแนวคิดได้ ความสำเร็จของนักพูดผู้ยิ่งใหญ่ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เขาพูดเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับวิธีที่เขาถ่ายทอดด้วย”

ในประเพณีไทยโบราณ นิยมย่อทมนันตระสำคัญ หรือแม้แต่หลักธรรมสำคัญ เพื่อเป็นบทสวดสาธยายให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ เช่น หัวใจอติปิโส ว่า “อิ, สวา, สุ” “อิ” เป็นคำย่อพุทธคุณ มาจากคำว่า “อติปิโส ภควา ฯลฯ” “สวา” เป็นคำย่อธรรมคุณ มาจากคำว่า “สวากขาโต ภควตา ธมโม ฯลฯ” “สุ” เป็นคำย่อสังฆคุณ มาจากคำว่า “สุปฏิปันโน ภคว

โต ฯลฯ” มंत्रะหัวใจอิติปิโส เมื่อประสงค์จะให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ให้ภาวนาเป็นคาบ สลับกันดังนี้ คาบที่ ๑ อี, สวา, สุ คาบที่ ๒ สวา, สุ, อี คาบที่ ๓ สุ, อี, สวา

หัวใจอริยสัง ๔ ว่า “ทุ, ส, นิ, ม” “ทุ” มาจากคำว่า “ทุกข์” “ส” มาจากคำว่า “สมุทัย” “นิ” มาจากคำว่า “นิโรธ” “ม” มาจากคำว่า “มรรค” เมื่อประสงค์จะให้เกิด ความศักดิ์สิทธิ์ ให้ภาวนาเป็นคาบสลับกันดังนี้

คาบที่ ๑ ทุ, ส, นิ, ม	คาบที่ ๒ ส, นิ, ม, ทุ
คาบที่ ๓ นิ, ม, ทุ, ส	คาบที่ ๔ ม, ทุ, ส, นิ

มंत्रะในประเพณีไทยผูกไว้เพื่อสวดสาธยายเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางจิต แล้วน้อม จิตอธิษฐานเพื่อให้สำเร็จสิ่งที่ปรารถนา ส่วนมंत्रะในประเพณีทิเบตผูกไว้เพื่อสวดสาธยาย สร้างกระแสจิตมั่นคงมุ่งสู่ภูมิในตัวเองและภูมินอกตัว หรือเพื่อเชื่อมโยงปัจเจกภาวะกับสากล ภาวะ โลกทั้งหมดเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียว

“มंत्रะ” มาจากรากศัพท์ว่า “มัน(บาลี: मन)” แปลว่า คิด เชื่อมกับธาตุคือ “ตระ” หมายถึง อุปกรณ์ รวมทั้ง ๒ คำเข้าด้วยกัน แปลว่า “อุปกรณ์แห่งการคิด” เสียงของมंत्रะ ไม่ใช่วจิกรรม แต่เป็นมนโกรรม ไม่ใช่สิ่งที่จะได้ยินด้วยหู แต่ได้ยินด้วยใจ ไม่ใช่สิ่งที่จะพูด ออกมาด้วยปาก แต่พูดออกมาด้วยใจ มีพลังและความหมายเฉพาะสำหรับคนที่ได้รับการ อภิเษก(Initiated) กล่าวคือคนที่ผ่านประสบการณ์พิเศษเกี่ยวกับมंत्रะเท่านั้น

พระธยานีพุทธะกับตระกูลทั้ง ๕ แห่งหมู่เทพ

หมู่เทพที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในพุทธศาสนาหายานนั้น หลายท่านบอกว่าเกิดขึ้น เพราะอิทธิพลของวัชรยานหรือพุทธตันตรยาน ในพระพุทธานุศาสนาดั้งเดิม มีเฉพาะแนวคิด เรื่องเทพ ๓๓ องค์ที่อาศัยอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เท่านั้น และคงเป็นหมู่เทพเดียวกันกับของ ฮินดู

ในวรรณกรรมของวัชรยาน ชื่อ “คุหยสมาซ” ได้กล่าวถึงพระธยานีพุทธะ ๕ พระองค์ ว่า “พระองค์เป็นบรรพบุรุษโดยตรงของตระกูลเทพทั้ง ๕ คือ

๑. ตระกูลโทสะ

๒. ตระกูลโมหะ
๓. ตระกูลราคะ
๔. ตระกูลจินตามณี
๕. ตระกูลสมยะ

ในการปฏิบัติธรรมของศาสนิกผู้ศรัทธาแห่งวัชรยานนั้น ตระกูลเทพทั้ง ๕ นี้เท่านั้นที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรมตามปรารถนาและความหลุดพ้น ลูกหลานของพระธยานีพุทธะช่วยกันสร้างตระกูลเหล่านี้และดำรงสืบมา ทฤษฎีในพระพุทธานุศาสตร์เดิมมีว่า โลกประกอบด้วยชั้น ๕ ประการ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และชั้นเหล่านี้ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเทพในวัชรยาน ปราภฏอยู่ในรูปของพระธยานีพุทธะ ๕ พระองค์ เมื่อเวลาผ่านไป พระธยานีพุทธะเหล่านี้ได้รับการยกฐานะขึ้นปฐมเทพ อย่างไรก็ตาม แม้วัชรยานจะยกพระธยานีพุทธะขึ้นเป็นปฐมเทพ แต่ก็ได้พยายามที่จะเสนอแนวคิดในรูปแบบแห่ง “เอกเทวนิยม” ขึ้นมา โดยสร้างทฤษฎี “วัชรธรรม” คืออาทิพุทธะขึ้นมา วัชรยานถือว่าอาทิพุทธะเป็นเทพสูงสุด ถือเป็นปฐมเทพตนเดียวที่เป็นต้นกำเนิดของพระธยานีพุทธะทั้งหลาย ทฤษฎีนี้เกิดขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ อาทิพุทธะนี้เมื่อแสดงตัวในร่างมนุษย์ มีชื่อว่า “วัชรธรรม” ปราภฏอยู่ใน ๒ ลักษณะ คือ เป็นรูปเดี่ยวและรูปคู่คือ “ยัม-ยุม” ทรรศนะที่ถือว่าวัชรธรรมเป็นอาทิพุทธะนี้ ไม่ได้รับการยอมรับในหมู่นักปราชญ์แห่งวัชรยานบางกลุ่ม พวกที่ไม่ยอมรับถือว่า หนึ่งในบรรดาพระธยานีพุทธะนั้นแหละคืออาทิพุทธะ

พระธยานีพุทธะนั้นเป็นพระพุทธรูปพิเศษที่ไม่จำเป็นต้องผ่านขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์ไม่ใช่ผู้สร้างสรรพสิ่งใด แต่การสร้างสรรพสิ่งโลกเป็นหน้าที่ของเทวโพธิสัตว์ผู้เป็นเหล่ากอบของพระธยานีพุทธะเหล่านั้น ทฤษฎีพระธยานีพุทธะนี้ได้รับการเผยแพร่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๓ เกิดมาจากทฤษฎีสัสตภาวะแห่งชั้น ๕

พระธยานีพุทธะเหล่านั้นเป็นบรรพบุรุษของเทพและเทพีตระกูลต่าง ๆ ดังกล่าวมา แต่ละพระองค์มีศักดิ์(เทวี)ประจำอยู่ด้วย ลูกหลานของแต่ละตระกูลเกิดขึ้นมาเพราะศักดิ์นี้ พระธยานีพุทธะและเทพ-เทวีในตระกูลต่าง ๆ มีดังนี้

(๑) พระอักษุภยยะ เทพและเทพีในตระกูลโทสะ

พระอักษุภยยะเป็นบรรพบุรุษแห่งตระกูลโทสะ สี่ประจำตระกูลคือสีน้ำเงิน เทพ-เทพีที่มีชื่อเสียงคือ เทพเหรุกะ(บางทีก็เรียกว่า วัชรททาะ, สัปตากรระ, มหามายา), เทพยมาริ, เทพไฉนราตมะ, เทพ และเทพีเอกชตา

(๒) พระไวโรจนะ เทพและเทพีในตระกูลโมหะ

พระไวโรจนะเป็นบรรพบุรุษแห่งตระกูลโมหะ สี่ประจำตระกูลคือสีขาว ตระกูลโมหะนี้ไม่ค่อยปรากฏชื่อเทพ มีแต่ชื่อเทพที่สำคัญ คือ เทพีมาริจิซึ่งเป็นเทพีแห่งพระอาทิตย์ เป็นที่เคารพศรัทธาของลามะ(พระ)ทิเบตมาก ลามะทิเบตนิยมบูชาเทพีมาริจิในตอนเช้า นอกจากนี้ก็มีเทพีวัชรวาร่าหิ

(๓) พระอมิตาภะ เทพและเทพีในตระกูลราคะ

พระอมิตาภะเป็นบรรพบุรุษแห่งตระกูลราคะ สี่ประจำตระกูลคือสีขาว เทพ-เทพีที่สำคัญประจำตระกูล คือ เทพโลเกศวร, เทพีกุรุกุลลา

(๔) พระรัตนสัมภวะ เทพและเทพีในตระกูลจินตามณี

พระรัตนสัมภวะเป็นบรรพบุรุษแห่งตระกูลจินตามณี สี่ประจำตระกูลคือ สีเหลือง เทพ-เทพีที่สำคัญประจำตระกูลคือ เทพชัมภละ, เทพิวสุธราซึ่งเป็นเทพีแห่งอุดมสมบูรณ์

(๕) พระอโมขสิทธิ เทพและเทพีในตระกูลสมยะ

พระอโมขสิทธิเป็นบรรพบุรุษแห่งตระกูลสมยะ สี่ประจำตระกูลคือ สีเขียว ไม่ปรากฏชื่อเทพที่สำคัญในตระกูลนี้ ปรากฏแต่เทพี คือ เทพชทิวรณี ตารา และเทพีปรณส์วรี

